

Univerzita Pardubice

Fakulta filosofická

**Kardinál Richelieu jako literární topos
v překladové a původní české literatuře
(19. - 21. století)**

Zuzana Martínková

Bakalářská práce

2013

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Zuzana Martínková**
Osobní číslo: **H10072**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Historicko-literární studia**
Název tématu: **Kardinál Richelieu jako literární topos v překladové a původní české literatuře**
Zadávající katedra: **Katedra literární kultury a slavistiky**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

1. Přehled odborné literatury týkající se otázek "literární postavy" a tematologických souvislostí.
2. Vymezení metodologie výzkumu na rozhraní historického povědomí (tradice) a umělecké fikce.
3. Sledování čtenářského ohlasu literární postavy a vývoje "toposu kardinála Richelieu".
4. Analýza a interpretace vybraných děl z překladové a domácí literatury v kulturně-historickém kontextu 19., 20. a 21. století.
5. Aktuální významy zkoumaného toposu a perspektiva české topologie.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BELLOC, Hilaire. Kardinál Richelieu. Praha 1933. ČERNÝ, Václav.
Pseudoklasicismus, preromantismus, romantismus a realismus. Praha 2009.
ECO, Umberto. Skeptikové a těšitelé. Praha 1995. JANÁČEK, Pavel. Literární
brak. Host. Brno 2004. KNECHT, Robert. Kardinál Richelieu. Praha 2002.
MICHELET, Jules. Rekové a rebelové sladké Francie. Praha 1974. POSLEDNÍ,
Petr. Polské literární symboly. Hradec Králové 2003.

Vedoucí bakalářské práce: **doc. PhDr. Petr Poslední, CSc.**
Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2011**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2013**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ivo Říha, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2012

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Komárově dne 12.6.2013

Zuzana Martínková

Poděkování:

Ráda bych poděkovala panu doc. PhDr. Petru Poslednímu, CSc. za konzultace a rady, které mi poskytl. Děkuji jmenovitě Zdeňce Martínkové, Filipu Šárovi a Kláře Macounové za poskytnutou pomoc. Všem svým přátelům zároveň děkuji za projevenou podporu v době, kdy jsem jí nejvíce potřebovala.

ANOTACE

Práce se zaměřuje na zachycení vývoje, kterým prošla literární postava kardinála Richelieu v českém prostředí od poloviny 19. století po současnost. Základním pramenem jsou díla evropských autorů v českých (slovenských) překladech a původní česká díla. Vybrané texty jsou rozděleny časově do čtyř období, podle prvního českého vydání. Cílem práce je charakterizovat obraz kardinála v jednotlivých literárních textech a odhalit společné znaky v jeho zobrazování ve vymezených obdobích.

Práce se rovněž zabývá podobou, původem a rozšířením toposu kardinála v současné české společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

kardinál Richelieu, topos, literatura, interpretace, 19.-21. století

TITLE

Cardinal Richelieu as the Literary Topos in the Translation and the Original Czech Literature

ANNOTATION

This work focuses on capturing the evolution of a literary character of cardinal Richelieu in Czech environment since the second half of 19th century until now.

The main source are writings of european authors in Czech (Slovakian) translations and original Czech works. The chosen texts are divided into four periods, sorted by the first Czech publication. This work aims to characterize the image of cardinal Richelieu in individual literary texts and reveal mutual features in his imaging in specified periods. This work also discusses the form, origin and extension of the topos of cardinal Richelieu in contemporary Czech society.

KEYWORDS

cardinal Richelieu, topos, literature, interpretation, 19. -21. century

OBSAH

ÚVOD	str. 1
------------	--------

I. Druhý život kardinála Richelieuustr. 3

1. Richelieu v odborné literatuře	str. 3
1.1 Odborné publikace pojednávající o kardinálu Richelieu	str. 4
1.2 Richelieu skutečný a legendární	str. 4
1.3 Závěrem	str. 9

II. Vymezení pojmů str. 10

1. Topos	str. 10
1.1 Pojetí toposu podle E.R. Curtia	str. 10
1.2 Nové pojetí toposu	str. 11
1.3 Vznik nových topoi	str. 14
2. Literární symbol a topos	str. 15
3. Literární typ a topos	str. 16
4. Literární postava	str. 17
5. Literatura lidová a populární	str. 19
6. Závěrem	str. 21

III. Žánrově- tematická analýza a interpretace vybrané literatury str. 22

1. Richelieu v české překladové literatuře 19. století	str. 23
1.1 <i>Tři mušketýři</i> : Důstojný protivník	str. 23
1.2 <i>Kardinál Richelieu</i> : Ztělesněné zlo	str. 27
1.3 <i>Zakuklený princ čili Pařížská náměstícnice</i> : Srdce z kamene	str. 31
1.4 <i>Spiknutí proti kardinálovi</i> : Protipól romantického ideálu	str. 33
1.5 Další literatura	str. 37
1.6 Shrnutí	str. 38
2. Richelieu v české překladové literatuře první poloviny 20. století	str. 38
2.1 <i>D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac</i> : Stárnoucí autorita	str. 39
2.2 <i>Z dob mušketýrů</i> : Dobové svědectví	str. 41

2.3 <i>Šedá eminence</i> : Politik a megaloman	str. 42
2.4 Shrnutí	str. 44
3. Richelieu v překladové a původní české literatuře druhé poloviny 20. století	str. 44
3.1 <i>Tři mušketýři</i> : Třídní nepřítel	str. 44
3.2 <i>Marion de Lorme</i> : Krvelačný tyran	str. 45
3.3 <i>Klúč od komnaty</i> : Skutečný král	str. 47
3.4 Další literatura	str. 49
3.5 Shrnutí	str. 49
4. Richelieu v překladové a původní české literatuře po roce 1989	str. 50
4.1 <i>Ostrov včerejšího dne</i> : Historická osobnost	str. 50
4.2 <i>Dědictví otců</i> : Rehabilitovaný politik	str. 51
4.3 <i>Meče kardinála de Richelieu</i> : Ochránce státu	str. 53
4.4 <i>Rudá sfinga</i> : Oslava génia	str. 54
4.5 Další literatura	str. 56
4.6 Shrnutí	str. 57
IV. Obraz kardinála Richelieu v současné české společnosti	str. 58
1. Vyhodnocení výsledků dotazníku	str. 58
ZÁVĚR	str. 61
LITERATURA	str. 64
RESUMÉ	str. 69

ÚVOD

Kardinál Richelieu, francouzský státník první poloviny 17. století, je i v současnosti známou postavou. Vliv na jeho popularitu měla četná literární díla, ve kterých jeho postava vystupuje. Tato zobrazení se ale výrazně liší od skutečnosti. Jeho literární obraz vychází jak z doložených historických skutečností, tak i z nepodložených legend a tradic, vzniklých kolem jeho osoby. Literární fikce pak na částečně reálném základu vytvořila postavu odlišnou od svého reálného vzoru.

Vnímání kardinála Richelieu bylo původně ovlivněno jeho zobrazením v literatuře. I vlivem dalších médií došlo k následnému zjednodušení. Jeho jméno se stalo synonymem „intrikána“. Schematizovaná postava byla přístupná a snadno přijatelná pro většinovou společnost, stala se toposem, zjednodušeným obrazem, který slouží jako model, příklad pro určitý společenský jev. Oproti tomu literární obrazy kardinála nejsou jednotné. Způsoby jeho zobrazování se postupem doby měnily a měnily se i významy s jeho postavou spojené.

Cílem práce je vývoj v jeho zobrazování postihnout a zařadit do dobových souvislostí.

V úvodní části práce se zaměříme na problematiku historicity postavy kardinála Richelieu. Na základě odborné literatury se pokusíme vytvořit portrét reálné osobnosti, pro možnost objektivního posouzení literárních odchylek.

Dále si vymežíme literárněvědné pojmy. Zaměříme se zejména na definici pojmu topos, závaznou pro naši práci. Vymežíme rovněž termíny jako symbol, literární postava, apod.

Zvolená literární díla, kterými se budeme zabývat, jsme rozčlenili do čtyř skupin podle jejich prvního českého vydání. Po stručné charakteristice každého titulu následuje interpretace postavy kardinála Richelieu, zejména vymezení funkce, jakou jeho postava v daném díle plní, a jeho celkový obraz. Díla každé části budou vzájemně porovnána a specifikována.

V první části se zaměříme na díla vydaná na českém území od 2. poloviny 19. století po první světovou válku. Patří sem například román *Tři mušketýři* od Alexandra Dumase.

Druhá část se zaměřuje na knihy vydané v první polovině 20. století, od roku 1918 do 1948. Období zahrnuje např. román *D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac* od Paula Févala.

Třetí část je vymezena léty 1948 až 1989, tedy dobou komunismu v Československu. Z této doby pochází první původní české dílo s postavou kardinála Richelieu, *Tři mušketýři* Vítězslava Nezvala.

V poslední části se budeme věnovat textům vydaným po roce 1989. V této době u nás vychází románová sága Roberta Merla, *Dědictví otců*. Postava kardinála proniká i do moderních populárních žánrů jako je fantasy nebo komiks.

V současnosti je vnímání postavy kardinála ovlivněno více zdroji. Vliv filmu a dalších médií zastírá význam literatury jako jediného původce a formovatele obrazu této postavy. Abychom postihli současný stav toposu kardinála Richelieu v české společnosti, vypracovali jsme anonymní dotazník, jehož výsledky nám poskytnou potřebné informace. Jeho zpracováním se budeme zabývat v závěrečné části práce.

I. Druhý život kardinála Richelieu

Když se člověk svými činy zapíše do dějin, stane se osobou veřejně známou, započne tak jeho druhý život. Život mnohdy odlišný od jeho skutečné existence, zjednodušený, či naopak do absurda dovedený. Tento život nepíše již on sám, mnohdy se začne psát až po jeho smrti. Máme na mysli jeho obraz, ideu o něm, přežívající dlouhá desetiletí i staletí v povědomí lidí, kteří se s konkrétní žijící osobou ani nikdy osobně nesetkali. Co dává vzniknout tomuto obrazu? Legendy, pomluvy, polopravdy, nepravdy, lži, které jsou podbízivé a svým obsahem zajímavé pro lidového posluchače. Kdo by se bavil o muži, jako o skvělém politikovi, když je mnohem zábavnější spekulovat o jeho soukromém životě. Vždyť i dnešní bulvární tisk vychází ze stejných požadavků trhu. Negace je vždy zábavnější než chvála.

Obraz, vytvořený smísením faktů a legend, se po čase stane pevným klišé. Zůstává otázkou, do jaké míry má na jeho podobě vliv literární zpracování. Vystává nám kolumbovská otázka, co bylo dříve: zlý kardinál literární, či představa o zlém škůdci francouzského trůnu v obecném povědomí lidu? V tomto případě je odpověď kompromisem. Na základě legendy kolem postavy francouzského ministra začala vznikat literární zpracování, která z této legendy vycházela, obohacovala ji novými a novými rafinovanostmi, zachovala ji a předala již ustálený topos kardinála Richelieu světu.

Ačkoli se naše práce zaměřuje na obraz kardinála Richelieu, jak jej mohl vnímat český čtenář z překladové literatury, nebylo by správné vyhnout se malému exkurzu *ad fontes*. Kolébkou všeho, co se velkého kardinála týká, je Francie. Zde žil, zde vykonal svou dějinnou úlohu, zde zemřel. A právě zde, v prostředí, které jej bezprostředně obklopovalo, započal i jeho druhý literární život.

1. Richelieu v odborné literatuře

Pro naši potřebu není nutné předkládat detailně celý životopis kardinála Richelieu, všechna historická data ani dějinné souvislosti. O to se postarali Hilaire Belloc a Robert Knecht, jejichž biografické publikace jsou pro naši práci výchozí. Postačí nám několik slavných událostí, které se staly námětem literárním a na kterých byla vykreslena povaha kardinála Richelieu. Je třeba si uvědomit, že v beletrii se líčení historických událostí upravovalo a zjednodušovalo právě podle záměrů autora.

Nejprve ale několik slov k povaze skutečného prvního ministra Francie.

1.1 Odborné publikace pojednávající o kardinálu Richelieu

I český čtenář se mohl seznámit s historickými fakty o osobě kardinála Richelieu. Publikace odborné či alespoň populárně naučné, začaly pronikat do české překladové literatury ale až od první poloviny dvacátého století. *Kardinál Richelieu*¹ Hilarie Belloc u nás poprvé vyšel v roce 1933, Knechtova *Richelieu*² vydalo nakladatelství Paseka v roce 2002. O kardinálovi píše i francouzský historik Michelet v knize *Rekové a rebelové sladké Francie*³ a zmiňuje jej i André Maurois ve svých *Dějínách Francie*⁴.

Mnohé z knih těží z obliby *Tří mušketýrů* Alexandra Dumase a snaží se čtenáři přiblížit reálné kulisy románového světa. V zájmu jejich zkoumání je zejména míra historicity literárních postav. Tohoto směru jsou populárně naučné knihy *Mušketýr: život a doba hraběte d'Artagnan*⁵ od Jiřího Kovaříka a *Ludvík XIII. Spravedlivý, král Tří mušketýrů*⁶ od Bordonova.

1.2 Richelieu skutečný a legendární

Začněme citací z úvodu kapitoly *Richelieu jako člověk* z knihy *Richelieu* od Roberta Knechta:

*/Existují dva protikladné obrazy Richelieua. Jeden představuje krvežíznivého tyрана, který dával věznit a popravovat své nepřátele a vnutil svou tyranii slabému a neochotnému panovníkovi. Druhý zobrazuje geniálního státníka, který Francii po občanských válkách vrátil velikost./*⁷

Otázce vnímání a interpretace postavy kardinála Richelieu v dějinách věnoval Robert Knecht ještě několik stran epilogu.

/Podle Voltaira byl Richelieu obdivován i nenáviděn. Oba city lze pozorovat i ve vývoji jeho pověsti v následujících desetiletích a staletích. Nenávist vyjádřilo mnoho pisatelů brzy po

¹ BELLOC, Hilaire. *Kardinál Richelieu*. přeložil Timotheus Vodička. Praha: Melantrich, 1933. ISBN neuvedeno

² KNECHT, Robert. *Richelieu*. přeložila Stanislava Pošustová. Praha-Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-430-1

³ MICHELET, Jules. *Rekové a rebelové sladké Francie: výbor z dějin Francie*. přeložil Jiří Pechar. Praha: Odeon, 1974. ISBN neuvedeno

⁴ MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. 1. vydání-dotisk. přeložil Miroslav Drozd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-098-4

⁵ KOVAŘÍK, Jiří. *Mušketýr: život a doba hraběte d'Artagnan*. Třebíč: Akcent, 2009. ISBN 80-7268-634-6

⁶ BORDONOVE, Georges. *Ludvík XIII. Spravedlivý: král Tří mušketýrů*. přeložila Jitka Matějů. Praha: Brána, 2001. ISBN 80-7243-119-6

⁷ KNECHT, pozn. 2. S. 45

*kardinálově smrti. Zesnulý se stal terčem útoků v záplavě memoárů, pamfletů, vtípů a satirických veršů. Šířily se o něm nejrůznější zkažky.*⁸

Knecht uvádí, že Voltaire jej vinil ze zatažení Francie do války, vyčítal mu nespravedlnost vůči popravovaným a nazýval jej „tyran v purpuru“. Historik Jules Michelet jej rovněž líčí jako tyrana a vytváří mu vlastní označení: „rudá sfinga“.⁹

Až Hilarie Belloc, autor jednoho z nejobsáhlejších Richelieuových životopisů, je zároveň jedním z prvních historiků, kteří jeho osobu začali zbavovat nánosu mýtů, které na něm za několik staletí ulpěly. Snaží se jej rehabilitovat. Ve své knize věnoval celou obsáhlou kapitolu jeho povaze a osobnosti¹⁰. Pro naši práci je zajímavé, že v několika případech užívá termínu „tradice“, ve významu zažité pověry, kterou se snaží uvést na pravou míru či zcela vyvrátit. Uvědomuje si zároveň sílu těchto pověr a jejich vliv na vnímání této historické postavy v následujících staletích.

Richelieu, plným jménem Armand Jean du Plessis, vévoda z Richelieu, se narodil 9. září 1585. Od roku 1624, kdy je jmenován prvním ministrem Ludvíka XIII., stojí v čele Francouzské politiky až do své smrti 4. prosince 1642.

Jako Thespidovu káru dostal do vínku špatný zdravotní stav, který měl vliv na celý jeho budoucí život.

*/(...) vyrostl v muže, aniž kdy přestal trpěti krutými nervovými chorobami a zkaženou krví. Neustále ho bolela hlava (...). Po celý život trpěl nádory a jinými nemocemi, které ho nakonec zabily, a nehledě k neuralgickým bolestem, které ho trýznily, zdědil jistě nějakou nervovou slabost, která se aspoň u jeho bratra a sestry projevovala v nejlepším případě slabomyslností, v nejhorším šílenstvím./*¹¹

Richelieu, snad vlivem zmíněné nervové choroby, ztrácel občas rovnováhu. Z této skutečnosti byla vyvozována domněnka o jeho epilepsii. Jde, podle Belloca, o jednu z oněch tradic, které však nemají oporu ve faktech.¹² Obdobné povahy je i legenda o jeho občasném šílenství. Belloc zmiňuje pozůstalost vdovy po bratru Ludvíka XIV., která ve svých dopisech líčí kardinálovo šílenství jako věc zcela samozřejmou a veřejně známou.

⁸ KNECHT, pozn. 2. S. 200

⁹ MICHELET, pozn. 3.

¹⁰ BELLOC, Hilaire. *Kardinál Richelieu*. přeložil Timotheus Vodička. Praha: Melantrich, 1933. ISBN neuvedeno. S. 78-99.

¹¹ BELLOC, pozn. 10. S. 80

¹² BELLOC, pozn. 10. S. 80-81

Belloc píše, */(...) že kardinál měl občas takové návaly šílenství, že se považoval za koně a ovládnán touto představou pobíhal kolem pokoje, řiče a kopaje jako kuň a dorážejí na své sloužící. (...) Naprostá přehnanost této zprávy se odsuzuje sama sebou.*¹³

Robert Knecht se odvolává na podobné zkazky, šířené jeho nepřáteli: */(...) že se jednou do měsíce zavírá v pokoji se sloužícím a lékařem a dva nebo tři dny nepřetržitě řve s pěnou u úst a schovává se pod postelemi.*¹⁴

Zobrazení kardinála jako epileptika a šilence je v literatuře velice časté. Jedním z podnětů k těmto domněnkám mohla být i absence jakýchkoli informací z kardinálova soukromí. V tomto směru tedy musela zapracovat fantazie. Oprávněné jsou však zprávy o jeho časté melancholii, migrénách a záchvatech revmatismu. Přecitlivělost se u něj projevovala i tím, že často propukal v pláč z důvodů zcela banálních.

Naopak další legenda byla podporována samotným kardinálem. Zakládal si na svém veřejném vystupování, na své vytrvalosti, chladnosti, neústupnosti a bezcitnosti.

Hovoří-li Belloc o povaze kardinála Richelieu, vyzvedá jeho silnou vůli, ctizádostivost, oddanost svému králi a Francii. To jsou ideální vlastnosti velkého státníka. Vyjadřuje se i o jeho cestě k moci, upozorňujíc, že jen člověk, který má dědičné právo vládnout, může svého cíle dosáhnout „čistým a poctivým“ způsobem.¹⁵ Richelieu se o dědičné právo opírat nemohl. Jaký byl tedy jeho recept na úspěch?

*/(...) málo mluvit, mnoho poslouchat, chovati se pozorně k představeným, i když jsou hlupáci, lichotiti i zastrašovati. (...) spolknouti urážky, odkládati pomstu (...) Richelieu předstíral přátelství. Snižoval se k podvodu. Přijímal protektorství těch, které později zničil. (...) V žádné věci, o které víme, se nesnížil k podplácení.*¹⁶

Když získal jistotu ve svém postavení, oddal se plně práci ministra. Ač věřící, kněžské roucho bylo pro něj jen způsobem dosažení cíle.¹⁷ Nikdy nehorlil pro katolictví, povinnosti svého kněžského úřadu sice pilně plnil, ale svou politickou činností byl ryze světský a pragmatický ministr. Byl ochoten podporovat protestanty v zahraničí. Svěcení přijal pouze z povinnosti (šlo o rodovou zvyklost), původně byl však předurčen k válečnému povolání, kvůli čemuž navštěvoval Akademii. Takto nabyté vojenské znalosti úspěšně uplatnil později ve své politické činnosti.

¹³ BELLOC, pozn. 10. S. 81

¹⁴ KNECHT, Robert. *Richelieu*. přeložila Stanislava Pošustová. Praha-Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-430-1. S.46

¹⁵ BELLOC, pozn. 10. S. 83

¹⁶ BELLOC, pozn. 10. S. 84

¹⁷ BELLOC, pozn. 10. S. 91-92

Podle jiné zkazky byl milencem nejprve královny Marie Medicejské a později i Anny Rakouské. Celibát pro něj údajně nic neznamenal. Belloc popírá obě tvrzení.¹⁸ Marii Medicejské se sice vlichotil do přízně, ale jejím milencem se nikdy nestal. Stejně tak je mylné se domnívat, že by riskoval pošpinění panovnického páru.

*/Nejevil, alespoň navenek, k ženám žádný zvláštní odpor ani zvláštní náklonnost. Ale kdyby byl měl příležitost souditi, že by láska prospěla jeho kariéře nebo státu, byl by se jí věnoval jako nějakému úkolu. Pokud jde o fakta, nevidím nikde nic, co by s dostatek ukazovalo, že kdy nastala taková příležitost.*¹⁹ Na tyto a mnohé další zvěsti mohl mít vliv právě jeho vztah k protestantům, které byl ochoten tolerovat, ačkoli patřil do řad katolické církve. Bigotními katolíky byl často viněn z bezvěrectví, což podporovalo smyšlenky o jeho prostopášnostech.²⁰

Snad nejčastěji bývá kardinál vypodobněn jako ukrutník, sadista, netvor. Této otázce věnuje Belloc zvláštní pozornost. Předně je třeba si uvědomit pravý význam pojmu krutost. Krutost, zajisté nejen pro Belloca, nejhorší lidská vlastnost, je *nutnost* ubližovat druhým jen pro vlastní potěchu.²¹ Je jen tenká hranice mezi bezcitností a krutostí, zvláště je-li posuzována podle činu samotného bez znalosti všech souvislostí, či s citovým zaujetím. To také vysvětluje fakt, že Richelieu byl z ukrutnosti viněn zejména svými protivníky a to hlavně v souvislosti s neúprosným potíráním nepřátel státu.

*/(...) v Richelieuově dráze pozorujeme vlastnost, která není lidská, a ježto je ukrutnost také nelidská, mohou- ale nemají- býti zaměňovány.*²²

Onou nelidskou vlastností je právě jeho neúprosnost, bezcitnost a bezohlednost, kterou dával veřejně najevo, jednak aby odradil nepřátele od osnování dalších spiknutí proti své osobě a zároveň aby celkově posílil svou pozici.²³ Neváhal dávat popraviti lidi mravně čisté, nespravedlivě obviněné, ale k takovým činům jej vedla nutnost ochránit stát a krále.

*/-nikoli rozkoš z utrpení, nýbrž lhostejnost k utrpení.*²⁴

Takové případy měly jasný politický cíl: zastrašit. Nejednal tak z pomstychtivosti ani krutosti, ale jednal pro dobro celého národa. Nezapomeňme však zmínit, že poslední slovo v udělování rozsudků měl stejně vždy král.

Kardinála je tedy možno vinit z nelidskosti, která se může všem, kteří nikdy nedrželi v rukou otěže vlády, zdát nepochopitelná. Snad nejčastějším bývá za příklad jeho krutosti

¹⁸ BELLOC, pozn. 10. S. 91

¹⁹ BELLOC, pozn. 10. S. 91-92

²⁰ BELLOC, pozn. 10. S. 92

²¹ BELLOC, pozn. 10. S. 93-96

²² BELLOC, pozn. 10. S. 94

²³ BELLOC, pozn. 10. S. 94

²⁴ BELLOC, pozn. 10. S. 96

uváděna aféra s markýzem de Cinq Mars, která se odehrála na sklonku kardinálova života. Belloc uvádí, že tato událost byla nejméně dvacetkrát literárně zpracována²⁵. Mladý šlechtic stál v čele spiknutí s cílem svrhnout prvního ministra. Jako všechny předešlé konspirace byl i jeho pokus překažen a přísně potrestán. */Stokrát byl již vyprávěn tento příběh a většinou příliš romanticky. (...) Jeho (Richelieuův) poslední čin je opakováním všech ostatních činů jeho veřejného života./*²⁶

S literárním zpracováním této aféry se mohl setkat i český čtenář, jak si ukážeme na konkrétních dílech.

Další legenda jej popisuje jako tyrana, uzurpátora královy moci. Ludvík XIII. je ve většině případů líčen jako bezbranná loutka v rukou vlastního ministra. Kardinál údajně svým králem pohrdal a jen čekal na vhodný okamžik, aby jej mohl svrhnout z trůnu a sám se chopit vlády. Stejně jako byla králova autorita přehnaně banalizována (vzpomeňme na nejslavnější zpodobnění Ludvíka XIII. od Alexandra Dumase, které jej líčí jako krále slabošského), byla Richelieuova moc zveličována. Kardinál by nebyl ničím bez svého jediného ochránce. Věděl, že kdyby Ludvík XIII. zemřel, upadl by v nemilost a byl by okamžitě vypuzen ode dvora. Přesto proti němu nikdy neintrikoval, aby si zajistil zadní vrátka pro případ, že by král zemřel nebo jej přestal podporovat.²⁷ Královo místo nahradit nemohl, přestože se toho legitimní nástupci trůnu (Anna Rakouská, princ Gaston) sami obávali. Samotným králem byl respektován a uznáván, i když jejich vzájemný vztah měl do velkého přátelství daleko.

Belloc má v tomto směru jasno: */(...) pro dějiny té doby musíme považovati za jisto, že Richelieu měl trvalou a hlubokou úctu k trůnu, a k ní se jako totožný cit pojila hluboká náklonnost ke králi jakožto králi a národu, ztělesněnému v osobě panovníka./*²⁸

Je vskutku těžké představit si, že by Richelieu, otec absolutismu, zasvětil svůj život podpoře a budování instituce, v kterou by sám hluboce nevěřil. Sloužil blahu země a krále, pro ně byl ochoten intrik a bezcitnosti. A nezapomněl se tak sám prezentovat.

Ješitost a lakota, další z jeho vlastností, spadající ovšem do kategorie „doložitelné“. Nevedl asketický život, potrpěl si na luxus a za svůj život nahromadil tak velký majetek, že se stal nejbohatším mužem Francie. Využíval své moci a vlivu k zvětšování svého majetku, což představovalo pro živořící poddané neodpustitelný hřích. Byl viněn za zvyšování daní a lidem Francie byl proto hluboce nenáviděn.

²⁵ BELLOC, pozn. 10. S. 360

²⁶ BELLOC, pozn. 25. S. 356

²⁷ BELLOC, pozn. 10. S. 86-87

²⁸ BELLOC, pozn. 10. S. 87

Jeho ješitnost se zajímavě projevila i v jeho literárních ambicích. Považoval se za básníka. Vedle svých pamětí a řady pojednání a traktátů o víře a politice, je autorem i zapomenuté hry *Mirame*, kterou sám vyzvedal jako velkolepé dílo.²⁹ Na autory u dvora nepokrytě žárlil, protože si vysloužil jejich posměch. Jeho umělecká tvorba však, na rozdíl od díla Pierra Corneilla, nepřezila svého stvořitele.

Na závěr dlužno dodat, že stejně jako byl krutý k nepřátelům a chladný k lidem cizím, dovedl být vřelý a štědrý k té hrstce přátel, kterou měl.

1.3 Závěrem

Ukázali jsme si, že již za jeho života vznikla úrodná půda, ze které hlavně v pozdějších staletích vzešla postava, značně odlišná od reálné osobnosti. Při zkoumání postavy kardinála Richelieu v jakémkoli beletristickém díle musíme brát v potaz skutečnost, že na jejím utváření měly vliv nejen fakta historická, ale i legendy a zažité mýty, stejně jako dobové stylizace. V každém období a pro každého autora ztělesňovala jeho postava jiné „zlo“.

Jaký byl ale hlavní impulz pro demonizaci kardinála Richelieu ve století 19.? Osvícenství, vrcholící Velkou francouzskou revolucí, jejímiž nepřáteli byla monarchie a absolutismus se všemi jeho představiteli, Otce nevyjímaje. S novou republikou a demokracií spojený antiklerikalismus, který se projevil i v našich oblastech, i když v míře notně omezené. Robert Knecht podotýká: */Teprve v postnapoleonské éře pověst kardinála jako zakladatele francouzského absolutismu došla plného uznání./*³⁰

Nemalý vliv na rozšíření jeho negativního obrazu měl romantismus, vyzvedající význam a ideál lásky a přátelství nade vše rozumové.

*/S nástupem romantismu v 19. st. Richelieua nemilosrdně ostouzeli básníci i romanopisci./*³¹

Až v polovině století 20. začíná pozvolna docházet k jeho rehabilitaci i na poli literárním. Souběžně však přetrvává i linie negace, ve které je kardinál stále využíván jako ztělesnění hodnot nepřátel.³²

Navíc, naše české prostředí získávalo podněty nahodile, vytržené z kontextu. Literární obraz kardinála Richelieu byl pro mnohé čtenáře tím jediným, se kterým se setkali, nemaje zprvu možnost porovnat literární fikci se skutečnou historií.

²⁹ BELLOC, pozn. 10. S. 98-99

³⁰ KNECHT, Robert. *Richelieu*. přeložila Stanislava Pošustová. Praha –Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-430-1. S. 202

³¹ KNECHT, pozn. 30. S. 201

³² Například Vítězslav Nezval, který zobrazil kardinála jako ztělesnění nepřítele socialistického režimu.

II. Vymezení pojmů

1. Topos

Na začátku bychom si měli vysvětlit několik pojmů. Klíčový pro náš zájem bude pojem topos (mn.č. topoi). Topoi se zabývá věda literární topika.

Slovník literární teorie uvádí pod heslem topoi následující výklad: */V soudobé literární vědě jsou jako topoi označována pevná klišé nebo myšlenková a výrazová schémata, společná celé kulturní oblasti a přecházející z antické literatury přes latinský středověk, renesanci a baroko až k současnosti, (...)*³³

Definice Josefa Peterky je v jednom ohledu nepřesná. Uzavírá se totiž možností vzniku nových topoi a jelikož je tato skutečnost zásadní pro téma celé této práce, bude nezbytné vymežit tento pojem méně striktně. Definujme si proto topoi jako dlouhodobé až nadčasové obrazy vytvořené kulturou, udržované a přenášené kulturní pamětí.

V současnosti existuje několik přístupů k problematice topoi. V následujících kapitolách si některé z nich představíme.

1.1 Pojetí toposu podle E. R. Curtia

Pro začátek při definici toposu vycházejme z díla *Evropská literatura a latinský středověk*³⁴ od švýcarského literárního vědce Ernsta Roberta Curtia, který jako vůbec první hlouběji rozpracoval tuto problematiku.

Topoi byly původně pomocné prostředky, určené pro sestavení rétorického projevu.³⁵ V době antiky neexistovala literární teorie, resp. její roli plnila právě rétorika.³⁶ Její schémata později prostoupila do všech literárních druhů a z topoi se stala klišé, obraty, určené k obecnému literárnímu použití.

Rétoriku tvořily tři varianty projevů: soudní, poradní a oslavná řeč.³⁷ Ty sestávaly ze specifických žánrů. Pro každý žánr existovala pravidla. Jedno ale měly všechny rétorické projevy společné: jejich cílem bylo učinit určitou věc přijatelnou. K tomu bylo třeba přednést argumenty, které by vhodně zapůsobily na city posluchače. Původní topoi byly tedy účelové.

³³ VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel. Praha 1984. ISBN neuvedeno. S 387

³⁴ CURTIUS, E.R. *Evropská literatura a latinský středověk*. přeložili J. Peláň, J. Stromšík, I. Zachová. Praha: Triáda, 1998. ISBN 80-86138-07-0

³⁵ CURTIUS, pozn. 34. S. 81

³⁶ CURTIUS, pozn. 34. S.81-82

³⁷ CURTIUS, pozn. 34. S. 80-83

Postupem času ztratilo řečnictví svůj význam, ale mnohé jeho prvky se v podobě schémat, figur a motivů staly součástí literatury a později i běžné komunikace.

Jako příklad uvádí Curtius topos skromnosti.³⁸ Od soudce potřeboval řečník vstřícnost, kterou si získal omluvami a skromným vystupováním. Ustálené formulace postupně zkonvenčnely a přenesly se i do jiných žánrů. Skromnostní formule definoval Cicero, který byl pozdějšími křesťanskými autory pokládán za autoritu, což byl jeden z důvodů rozšíření tohoto toposu ve středověké kultuře. Zde nabývá skromnost nových forem, když vyjadřuje pokoru zbožných věřících vůči boží velikoleposti.

Jak ale Curtius podotýká, */Ne všechny topoi lze odvodit z rétorických žánrů. Mnohé pocházejí původně z poezie a teprve později přecházejí do rétoriky.*³⁹

1.2 Nové pojetí toposu

Definici Curtiovu je ale nezbytné doplnit a dát do souvislostí s novějšími výzkumy této problematiky.

Petr Poslední hovoří o topoi jako o obrazech, */(...) prezentujících ustálený způsob označování skutečnosti. Sledujeme přitom, jak tato topika vznikají během zobecňování významů, jako důsledek procesu topizace opakujících se tematických motivů, popřípadě schematizace celých tematických kontextů, (...)*⁴⁰ Takové obrazy přžívají v literatuře i do dnešních dnů. Poslední se přiklání rovněž k novějším definicím tohoto pojmu, */(...) kde je „topos“ vnímán jako „obrazný soud“, obraz již určitým způsobem zinterpretovaný a dávající přednost jednomu z mnoha významů dalších.*⁴¹

Kardinál Richelieu je osobností nejednoznačnou, kontroverzní. Jeho obraz v historii i v literatuře není jednotný, přesto se jeho jména užívá jako označení intrikána. Tento význam je dominantní a zastínil všechny významy další.

Daniela Hodrová, ve své knize *Na okraji chaosu*, zkoumá topos v souvislosti s vnitřní kompozicí literárního díla, jako jeho prvek. Definuje topos jako intertextový motiv, tedy motiv, který tvoří nadindividuální vrstvu, vstupující do díla převážně z literatury.⁴² Zdůrazňuje význam tradice a kontinuity v souvislosti s toposem.

³⁸ CURTIUS, pozn. 34. S. 95-98

³⁹ CURTIUS, pozn. 34. S. 94

⁴⁰ POSLEDNÍ, Petr. *Polské literární symboly*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003. ISBN 80-7041-521-5. S. 5

⁴¹ POSLEDNÍ, pozn. 40. S. 6

⁴² HODROVÁ, Daniela. *Na okraji chaosu.: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. S. 737

/(...) na základě určitých intertextových motivů se v literatuře tvoří linie, které nezřídka přesáhnou horizont jedné doby (linie „jezdce“ a „dámy“ v ruské literatuře od Puškina k Bělému) nebo i jedné literatury (linie motivů-postav, např. linie faustovská, dvojnická, linie s toposem města-labyrintu aj.). O takových komplexech děl bychom mohli uvažovat jako o jakýchsi makrotextech./⁴³

V našem případě jsou vybraná literární díla spojená toposem kardinála Richelieu.

Významné je pro nás dále rozlišení dvojí poetiky kolektivní topiky, kterou Hodrová rozděluje na vysokou a nízkou.⁴⁴ Vysoká topika se týká vysoké literatury a její obsah shrnuje výzkum již zmíněného E.R. Curtia. Nízká topika se oproti tomu týká žánrů literatury lidové, kde se spíše než s pojmem topos setkáme s termínem formule. */(termín „formule“) prozrazuje jistou nekreativnost, stereotypnost motivického opakování v této literární sféře. Nehledě na to se však vlastně i tady, a právě na základě „formulí“, „formulových příběhů“, prosazuje kontinuita literatury, určitých žánrů. Frekvence motivů-formulí, „topičnost“ je v nich ostatně nesrovnatelně vyšší než frekvence motivů (témat, topoi) v tzv. vysoké či umělecké literatuře./⁴⁵* Hodrová zároveň upozorňuje, že jakékoli významové posuny těchto formulí, které topika vysoká přímo vyžaduje, jsou pro topiku nízkou naopak nežádoucí.⁴⁶

Přesto se obě tyto sféry vzájemně ovlivňují. Například nízká-pokleslá topika dobrodružných románů z poloviny 19. století, vychází z vysoké topiky romantismu, který zase povýšil původně nízké motivy ze starší literatury lidové.

V již zmíněných *Polských literárních symbolech* rozlišuje Petr Poslední topika v rámci tematologie na tři skupiny: rétorické figury, schematické obrazy, syžetové struktury.⁴⁷

a) Rétorické figury

Jak již bylo řečeno, tento typ představuje vůbec nejstarší verzi definice topoi. Rétorické obraty nalezneme v básnictví. Curtius je definuje jako schémata, postoje a rozlišuje *slovní figury* (anafora) a *významové figury* (alegorie, metafora)⁴⁸. Uvádí rovněž, že kvůli rozdílnému pojetí panují v tomto dělení rozpory, neb část vědců se přiklání k dělení figur na *gramatické* a *rétorické*.⁴⁹

b) Schematické obrazy

⁴³ HODROVÁ, Daniela. *Na okraji chaosu.:poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1. S.736-7

⁴⁴ HODROVÁ, pozn. 43. S. 743-744

⁴⁵ HODROVÁ, pozn. 43. S. 742

⁴⁶ HODROVÁ, pozn. 43. S. 742

⁴⁷ POSLEDNÍ, pozn. 40. S. 5

⁴⁸ CURTIUS. pozn. 34. S. 55

⁴⁹ CURTIUS. pozn. 34. S. 56

Patří sem ustálené syžetové postupy (např. hledání sv. Grálu), obraz místa (např. Benátky jako místo na pokraji moře, které jej pomalu stravuje), schematizovaná postava (laskavý učitel, zlý loupežník) a pod.

c) Syžetové struktury

Vžitý způsob řazení motivů a jejich naplňování. Například v detektivce britského stíhu je hned v úvodu vyšetřovatel spraven o zločinu, který následně začne řešit. Nějaké klasické – vzorové syžetové schéma existuje prakticky pro každý žánr.

Jakékoli literární dílo, byť by působilo sebeoriginálněji, obsahuje jen variace určitých obecných námětů. Buďto vžitá schémata využívá a navazuje na ně, nebo se je snaží rozbít, překonat, inovovat.

Proč se těchto schémat stále využívá? Představují jistotu. Topos můžeme chápat jako rekvizitu, literární dílo pak jako divadelní scénu. Na tu jsou autorem postupně umisťovány jednotlivé prvky – rekvizity, vytvářející celý obsah. Je jednodušší použít rekvizit již existujících, tradičních, prověřených. Divák-čtenář je již zná a autor proto využije jejich obliby k tomu, aby bylo jeho dílo správně pochopeno a také aby mu zajistil úspěch. Scéna se ale musí čas od času oživit novými rekvizitami. Autor musí reagovat na současné společenské dění. Může jít o recyklaci starých dlouho nepoužívaných prvků nebo o prvky nově vytvořené, které si žádá doba. Jinými slovy, antická topika nemusejí být vždy aktuální na některá moderní témata.

Většina topoi svádí ke kýči. Využívat toho, co je úspěšné a oblíbené ani ničím jiným není. Již použité obsahy je však možné inovovat, znovu zpracovat, přetvořit. Vyšší literární dílo nevznikne z ničeho. */Vyšší vzniká vždy cestou integrace.⁵⁰* Je nutné slučovat, vybírat to nejlepší ze současných epoch a na základě toho vystavit nové dílo. */Ke všemu vyššímu je zapotřebí skladebného úsilí. (...) vyšší básnické dílo vyžaduje, má-li být uskutečněno, více básníků v jediné.⁵¹* Pro zrod vysoké literatury je třeba překročit míru konvence, nekopírovat současníky omílaná témata, ale sloučit to nejpodstatnější, co přinesl náš věk a přidat něco navíc. Bez topoi jako základu by nevznikla velká literární díla.

Sama postava kardinála Richelieu je spojena se středními až spodními literárními proudy. Je tedy spíše záležitostí „čtíva“, než umělecké literatury, přestože i do ní postupem času pronikla.

⁵⁰ CURTIUS, pozn. 34. S. 161

⁵¹ CURTIUS, pozn. 34. S. 161

1.3 Vznik nových topoi

Přestože naprostá většina evropských topoi má svůj původ v pohanské antice a křesťanské Bibli, neznamená to, že by byla topika uzavřenou knihou. Topoi podléhají módním vlnám a dobové konvenci. Ty, které zažívaly svůj zlatý věk ve století 13., se jen málokdy projevíly ve stejném lesku i ve století 17.. Některé nás ovlivňují dodnes, například ve výběru formulací při sestavování dopisu či bakalářské práce. Některé se ztrácejí, protože nejsou aktivně využívány nebo protože mizí významy, které označovaly. Přesto nezanikají, zůstávají uloženy v dílech minulosti, v dobové literatuře.

Vznikají i nová topoi. Umožňuje to kulturní a vědecký pokrok, stavící lidstvo do nových rolí, stejně jako nástup nových dějinných událostí a jejich protagonistů. Když byl vynalezen knihtisk, setkal se tento objev (později určený za jeden z mezníků konce středověku) s nelibou reakcí z řad zastánců manuskriptů. (Jak shrnuje Viktor Hugo ve svém *Chrám Matky boží v Paříži* : */Toto zabije ono*⁵² ve významu: novinky zničí starý řád. Další z antických topoi.) Zastánci starého způsobu výroby knih podporovali představu lidu o vlivu ďábelských sil na dílo tiskařů. Čert tisknouce knihy, nebo čert pomáhající v tiskařské dílně. Tento topos se odráží na mnoha dobových ilustracích. Topos postupem času pozbyl na aktuálnosti, protože byl přehodnocen pohled na tisk, ale zůstal uložen v literatuře a dobových obrazech. Důkazem o jeho časové odolnosti může být například jeden z dřevorytů Josefa Váchala, nesoucí název *Domácnost dřevorytcova*, s rozsáhlým vysvětlujícím podtitulem, končícím souvětím: */(...) grafické dílo, jež samotný ďábel na Váchalově stroji tiskne.*⁵³ Hugo využil tohoto toposu k navození historické autenticity svého románu. Váchal využil starého motivu jako hříčky, vyjádřil tak svůj zájem o středověkou kulturu. Tento topos je sice drobný, nedá se srovnávat s těmi, které podchycují lidskou existenci nebo víru, ale je dokladem ožívování topoi, jejich přetváření a významového doplňování, a jako takový je jedním z důkazů kontinuálnosti vývoje evropské literatury.

Počáteční impulz, v podobě reálné události či osoby, musí nejprve projít literární reflexí. Záleží na několika faktorech, které jev následně zapíše do kulturního povědomí. Literární zpracování, v současné době ale převážně zpracování divadelní, televizní či filmové.

⁵² HUGO, Viktor. *Chrám matky boží v Paříži*. přeložila Milena Tomášková. Praha:Odeon, 1968. ISBN neuvedeno. S. 145

⁵³ VÁCHAL, Josef. *Domácnost dřevorytcova* [reprodukce dřevorytu]. 1927. In. VÍTKOVÁ, Martina. *Josef Váchal: ve sbírkách Galerie moderního umění v Hradci Králové*. Hradec Králové: Galerie moderního umění v HK, 2006. ISBN 80-85025-54-X

2. Literární symbol a topos

Pojem topos může být snadno zaměňován s pojmem literární symbol. Symbol představuje konkrétní znak, zastupující abstraktní představu. Lebku jsme se naučili vnímat jako symbol smrti, květinu jako symbol jara apod. Obdobně tak je i literární symbol skutečnost, která vedle zřejmého významu nese i význam další, implicitní, skrytý - symbolický. V pohádce je les chápán jako místo se stromy, ale zároveň symbolizuje nebezpečí.

Problematice literárních symbolů a topiky se věnuje Petr Poslední v úvodu své knihy *Polské literární symboly*⁵⁴

Symbol i topos představují způsoby označování skutečnosti, srozumitelné jak pro autora tak pro čtenáře.

*/(...) poukazují na to, jak se mimoestetické hodnoty – morálka, právo, politika, náboženství aj.- prostupují s hodnotami estetickými – způsobem ztvárňování skutečnosti, typem obraznosti, metodou uspořádání výpovědi – a jak dávají vyvstat jednotě umění a života, zvláštní komunikaci mezi lidmi prostřednictvím literatury a literárních souvislostí.*⁵⁵

Topos se však od symbolu liší způsobem, jakým odkazuje na významová paradigmatata. Topos významy konzervuje, utvrzuje, zatímco symbol je relativizuje.⁵⁶

Topos je záležitostí axiologickou, sjednocuje povědomí o určitém jevu. Kardinál Richelieu je chápán zkráceně, zjednodušeně - je topizovaný jako intrikán. Toto vnímání jeho postavy vyhovovalo minulým generacím stejně jako těm současným a bude vyhovovat nejspíš i generacím budoucím. Zjednodušené povědomí o jeho osobě bylo vytrženo z dobového kontextu, přetrvává a traduje se do dnes. Symbol naproti tomu je zapojen do mnoha kontextů, ze kterých nejde vyjmout, aniž by ztratil na sebe navázané významy. Richelieu tak funguje a je vnímán jako symbol jen v kontextu konkrétního díla a doby.

Postava kardinála Richelieu zastává funkci symbolu jen v některých případech a jeho symbolický význam u něj není konstantní. Jinými slovy, v určité době a v konkrétním díle symbolizuje odlišné hodnoty, než v díle jiném. Na příklad ve scénáři divadelní komedie z 50. let 20. století, *Tři mušketýři* od Vítězslava Nezvala, kardinál symbolizuje třídního nepřítele.

⁵⁴ POSLEDNÍ, Petr. *Polské literární symboly*. Hradec Králové:Gaudeamus, 2003. ISBN 80-7041-521-5. S. 4-10

⁵⁵ POSLEDNÍ, pozn. 54. S. 7-8

⁵⁶ POSLEDNÍ, pozn. 54. S. 8

3. Literární typ a topos

Dalším termínem, který bychom si měli ve vztahu k topice definovat, je pojem literární typ. Podle Viktora Kudělky⁵⁷ se typem stane ta literární postava, jejíž vlastnosti jsou příznačné pro určitou společenskou skupinu. Mohou postihovat rysy sociální (Rastignac) či povahové (Harpagon).

Problematikou literárního typu se zabýval Umberto Eco v knize *Skeptikové a těšitelé*.⁵⁸ A právě jeho rozlišení je pro naše zkoumání podstatné. Eco rozlišuje mezi typem komerčním a typem uměleckým. Podotýká, že pro každodenní situace je běžné užívání typických postav z komerčních médií či literatury, než těch z vysokého umění. Účinek takového typu je okamžitý a efektní, blíží se spíše jazykovému synonymu, nevyžaduje zamýšlení, znalosti ani složité interpretace.⁵⁹

Shodou okolností si jako modelový příklad pro *typ komerční* zvolil nejslavnější postavu Tří mušketýrů: D'Artagnana.⁶⁰ Eco k němu staví do opozice jako *typ umělecký* postavu Juliana Sorela, postavu, která je svou individualitou pevně spojena s dobou a sociální skupinou, jejímž emblémem se stala. D'Artagnana můžeme- podle Eca- zasadit do Španělska a svůj účel bude plnit stejně, jako v prostředí francouzském. D'Artagnan je definován jen svými činy, dobrodružstvím, kterého se účastní. Ztělesňuje idealizovanou „mušketýrskost“ v chování, je prototypem, obecnou postavou drzého dobrodruha, který ale nenese žádné ryze specifické rysy.

*/Za umělecké dílo budeme tudíž považovat vyprávění, které produkuje figury schopné proměnit se v modely života a v emblémy, nahrazující úsudek o našich vlastních zážitcích. Ostatní díla produkují „typy“, které můžeme za takové označovat jen v rámci jazykových návyků./*⁶¹

Komerčním typem Eco definuje situace nebo postavy v jejich vnějších obrysech, na základě povrchní podobnosti. Podstatné je, že Eco právě tento *komerční typ* ztotožňuje s topoi.

/Tyto literární produkty by se daly mnohem výstižněji definovat jako topoi, místa, která se dají docela snadno zkonvenčit a jsou použitelná jen nezávazně. Topos coby imaginativní vzorník používání v okamžicích, kdy po nás náš vlastní zážitek vyjadřuje řešení, při němž se neobejdeme bez invence, a paměti přivolaná postava nám pak nahradí skladebný počín naší

⁵⁷ KUDĚLKA, V. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 1983. ISBN neuvedeno. S. 526

⁵⁸ ECO, Umberto. *Skeptikové a těšitelé*. přeložil Zdeněk Frýbort. Praha: Svoboda, 1995 ISBN 80-205-0472-9

⁵⁹ ECO, pozn. 58. S. 226

⁶⁰ ECO, pozn. 58. S. 227- 231

⁶¹ ECO, pozn. 58. S. 230

*představivosti, která prostě zaloví v seznamu toho, co už tu bylo, a zbaví nás tím nezbytnosti muset figuru nebo situaci, již si naléhavost zážitku vyžadovala, vymýšlet.*⁶²

Richelieu rovněž není typem z literatury umělecké, je stejně jako mladý Gaskoněc typem komerčním. Čtenář si jeho jméno spojuje s určitými charakterovými vlastnostmi, nejčastěji s intrikami. Můžeme někdy zaslechnout: „chová se jako Richelieu,“ nebo „to je Richelieu,“ aniž by dotyčný musel nutně být kardinál či ministr, postačí, že jedná tajně a tajně. Využíváme této postavy spíše jako jazykového synonyma.

Eco se zaměřuje na topiku nižší. Pokud je ale topos jen vypůjčený již existující obraz, bylo by jeho využívání znakem pouze neumělecké literatury. Umění je přece ze své podstaty jedinečné. Eco podotýká, že typ může být realizován v dílech konzumních v podobě topoi, protože masový produkt vyžaduje konvenčnost a předem prověřené modely. Takový typ je uzavřený a není inovován. Přesto může být takový topos realizován i v dílech vyšších, pokud je kontinuita přejímaného rozvíjena a překonávána.⁶³

Topos kardinála Richelieu oplývá jistými atraktivními vlastnostmi vhodnými k tvorbě záporných postav. Pod jeho vlivem mohly vzniknout nové jím inspirované postavy. Ty jsou ale jen variací původního toposu. Mohlo také dojít k přenesení vlastností na postavy obdobného postavení. Asi nejtypičtějším příkladem je postava kardinála Mazarina, který se stal nejen Richelieuovým politickým nástupcem, ale v povědomí většiny i jeho charakterovým klonem.

4. Literární postava

Jelikož náš topos představuje literární postava, budeme se nyní zabývat touto problematikou.

Slovník literární teorie definuje postavu jako: */...každý fiktivní subjekt, vystupující v liter. díle, jenž je v tematickém plánu díla realizován v motivech, které představují jeho vnější podobu a pojmenování jeho vlastnosti (char. přímá) nebo prostřednictvím motivů, které zaznamenávají nebo předvádějí jednání p. v konkrétních situacích (...) popř. motivace jednání (char. nepřímá).*⁶⁴

⁶² ECO, pozn. 58. S. 230

⁶³ ECO, pozn. 58. S. 236-7

⁶⁴ VLAŠÍN, Š. a kol. *Slovník literární teorie*. Praha. 1984. ISBN nevedeno. S. 286

Primárně tedy postava náleží do složek tematického plánu, kam jej řadí i Felix Vodička.⁶⁵ Struktura literárního díla sestává z několika plánů: jazykový, tematický, kompoziční. Někdy se jako další samostatný plán uvádí hledisko. Interpretace literárního díla je pak samostatnou částí, jde o vyvození závěru na základě předešlé (jazykové, tematické a kompoziční) analýzy. František Všeticka⁶⁶ řadí postavu mezi kompoziční postupy. Připomeňme, že kompozice je vnitřní výstavba díla. V kompozici rozlišujeme kompoziční principy (jednotící způsob vnitřní výstavby díla) a kompoziční postupy, které doplňují kompoziční principy.⁶⁷ Kompoziční principy řazení motivů jsou např. paralelní, rámcový, řetězový a pod. Mezi kompoziční postupy patří např. čas, prostor, rytmus a postava, pokud plní kompoziční funkci a ovlivňuje výstavbu díla.

Všeticka stanovuje několik typů postav, ze kterých zmíníme jenom ty pro nás podstatné⁶⁸:

- a) Metascénní postava (druh mimoscénní postavy) je ta lit. postava, která v díle aktivně nevystupuje, a přesto děj ovlivňuje jakoby „ze zákulisí“. V díle se o postavě hovoří, nepřímou se podílí na dynamice děje. Příkladem metascénní postavy je kardinál Richelieu v díle *Marion de Lorme* od Victora Huga.
- b) Mysteriózní postava je zachycena jen z vnějšku, neznáme její vnitřní svět. Opět můžeme využít Richelieua ze hry *Marion de Lorme*, kde je jeho tajemnost dána i skutečností, že se v díle neobjeví, jeho obraz si tak tvoříme pouze na základě zprostředkovaných informací.
- c) Metuzalémská je ta literární postava, která přežívá, přestože se její život již naplnil. Obecně lze za tento druh postavy pokládat postavy nejstarší. Svým způsobem je metuzalémskou postavou Richelieu z románu *Spiknutí proti kardinálovi* (též *Cinq Mars*) od Alfreda Vigny, kde můžeme najít i prvky postavy monagonisty.
- d) Intrikán, postava, která nečistými činy vytváří dynamiku děje. Taková je funkce kardinála ve většině děl.
- e) Monagonista nemá v díle rovnocenného protihráče, stojí nad všemi ostatními. S tímto typem postavy se setkáme v románu *Spiknutí proti kardinálovi*, kde je Richelieu zpodobněn jako zlo, proti kterému je bezmocná i skupina šlechticů.

Všeticka zdůrazňuje i význam skupiny postav, coby dějových hybatelů: postavy, které jsou vůči sobě v určitém vztahu, mohou mít kompoziční funkci.⁶⁹ Typickým příkladem jsou figurální dvojice (pán a sluha, milenci...), v našem případě se nabízí dvojice mentor a žák

⁶⁵ VODIČKA, Felix. *Struktura literárního díla*. In. *Svět literatury I*. Praha: SPN, 1967. ISBN neuvedeno. S. 35

⁶⁶ VŠETIČKA, František. *Stavba prózy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992. ISBN 80-7067-203-X. S. 25

⁶⁷ VŠETIČKA, pozn. 66. S. 12

⁶⁸ VŠETIČKA, pozn. 66. S. 25-30

⁶⁹ VŠETIČKA, pozn. 66. S. 29

(Richelieu a Ludvík XIII.) kde je napětí vytvářeno snahou žáka vymanit se z područí silnějšího jedince. I vztahy mezi jednotlivcem a skupinou se mohou podílet na dynamice. Proti kardinálovi stojí tři mušketýři, popř. celá organizace usilující o jeho odvolání nebo smrt.

Daniela Hodrová se věnuje tematice postavy v knize *Na okraji chaosu v kapitole Poetika postavy*.⁷⁰

Uvádí dvě koncepce postavy: postavu-charakter a postavu-funkci, která tvoří dynamický prvek kompozice. Obě funkce se prolínají, ale jedna je obvykle dominantní.⁷¹

V souvislosti s pokleslou literaturou rozlišuje Hodrová postavu-definici, postava explicitní, plně odhalená a v textu zcela determinovaná (ta je nejtypičtější právě pro triviální literaturu) a postavu-hypotézu, která je charakterizována jen částečně.⁷²

Když se jedná o literární postavu vycházející z reálné předlohy, můžeme hovořit o míře historicity literární postavy- tedy do jaké míry je postava věrná reálnému originálu. Nesmíme ale zapomínat, že literární postava je vždy stylizací. Podle Hodrové je postava typ subjektu, který je textovou analogií člověka v díle.⁷³ Závisí na míře fiktivnosti. O charakteru postavy se čtenář dovídá z promluv vypravěče, z dialogů, monologů a scénických poznámek. Některé postavy existují jen v promluvách jiných postav.

5. Literatura lidová a populární

Jelikož tvoří velkou část námi zkoumaných literárních děl právě literatura lidová a populární, měli bychom i této problematice věnovat několik slov. Budeme přitom vycházet z definic Daniely Hodrové.

Dílo lidové či populární literatury bývá stavěno jako protiklad k dílu uměleckému. Tato definice je správná, byť zbanalizovaná. Nesmíme zapomínat, že bez jednoho by neexistovalo druhé. Už z toho důvodu nemůžeme literatuře nižší upírat význam. Toto vzájemné ovlivňování jsme zmiňovali již v kapitole o přejímání literární topiky. Nízká literatura banalizuje postupy literatury vysoké a stejně tak vysoká literatura přejímá prvky literatury lidové. Např. prvky v románu *Cinq Mars* od A. Vigny, na sebe váží konkrétní významy romantického pojetí světa, Richelieu je zde součástí symboliky, tvoří významový protiklad k vznešenému Cinq Marsovi. Triviální literatura přejímá obraz bez významů, vytrhává jej

⁷⁰ HODROVÁ, Daniela. *Na okraji chaosu. poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1

⁷¹ HODROVÁ, pozn. 70. S. 541

⁷² HODROVÁ, pozn. 70. S. 546

⁷³ HODROVÁ, pozn. 70. S. 554

z kontextu. Přejala kardinála jako postavu zápornou a prvoplánově ji tak využívá bez hlubších významů.

Dalším výrazným znakem populární literatury je její komerčnost, je vytvořena za účelem zisku. S tím je spojeno vše ostatní. Aby zaujala, musí vybírat z témat prověřených a oblíbených (viz topoi). Sám název „lidový“ může být rovněž zavádějící. Lidová literatura vyplňuje místo mezi literaturou a folklorem. Jak Hodrová zdůrazňuje, jde o literaturu pro lid, nikoli lidem vytvořenou. Lidový román má svého autora, uplatňuje literárnost a tedy i stylový posun. S žánry lidovými (anonymními, předávanými orálně) mají ale některé společné prvky, neb mají společného příjemce.⁷⁴

Podle Hodrové, lidová literatura 19. století zdůrazňuje svou autenticitu, autorský styl je nežádoucí, protože by činil text složitějším. Využívá schematizované postavy, které jsou sice v každém románu konkretizovány jménem, ale ve své podstatě postrádají jakoukoli individualitu.⁷⁵ Nejvýraznější je dějová linie, jíž je vše podřízeno. Jednotlivé epizody jsou nejčastěji řetězově propojovány. Objevují se dvě tendence: román-smyšlenka, kde je románový svět idealizován, s jasnými zákonitostmi podřízen hlavnímu hrdinovi, který prokáže své kvality a nakonec vše dovede k šťastnému konci, a mladší varianta: román-skutečnost, příběh ztráty ilusí, ve kterém je hrdina stavěn před problémy světa reálného, kterým se musí začít podřizovat.⁷⁶ Zvláštním způsobem dochází k mísení těchto tendencí v románech historických, které musejí (nebo to alespoň předstírají) vycházet byť částečně z daných historických skutečností. Pokud se postava zapsala do dějin svou tragickou smrtí, nemůže dosáhnout šťastného konce. Přesto je její smrt alespoň heroizována a její mravní čistota zdůrazňována, stejně jako vina jeho nepřátel.

6. Závěrem

Tato práce si klade za cíl vysledovat cestu, kterou urazil topos kardinála Richelieu v české společnosti od poloviny 19. století do současnosti, a to na základě interpretací zvolených literárních děl.

Pro výzkum je tato postava vhodná hned z několika důvodů. Její reálná předloha má zjiitelný počátek v novověku, který je navíc historiky dobře zpracovaný. Můžeme tak rozpoznat a odlišit literární odchylky. Jde o postavu známou téměř v celém světě, která je

⁷⁴ HODROVÁ, Daniela. *Hledání románu*. Praha. Československý spisovatel, 1989. ISBN neuvedeno. S. 139-140

⁷⁵ HODROVÁ, Daniela. *Na okraji chaosu. poetika literárního díla 20. století*. Praha, Tors, 2001. ISBN 80-7215-140-1. S. 556

⁷⁶ HODROVÁ, pozn. 75. S. 550-552

v současnosti stále aktuální. Jedná se rovněž o postavu, která v našem českém prostředí díky četným překladům téměř zdomácněla a pronikla i do původní české tvorby.

Hlavní zájem je kladen na topos kardinála Richelieu, jak se vyvinul v našem českém prostředí. Pohlížeje na tuto postavu z perspektivy její vlasti, bude výsledný dojem zřejmě odlišný. K nám ale pronikly již vyprofilované podněty z více zdrojů a až na jejich podkladu si začal český čtenář vytvářet obraz kardinála. Náš čtenář se tak nejprve setkává s literární postavou, ne s historickou osobností.

III. Žánrově - tematická analýza a interpretace vybrané literatury

Ke zvoleným literárním dílům budeme přistupovat chronologicky podle data vydání prvních českých překladů. Pro přehlednost následuje výčet všech čtyř částí se soupisem vybraných literárních děl.

1. Richelieu v české překladové literatuře 19. století (1851-1918)

Tři mušketýři (1851) Alexandre Dumas

Kardinál Richelieu (1852) James G.P. Rainsford

Zakuklený princ. I. a II. (1873-4) König Ewald

Spiknutí proti kardinálovi (1913) Alfred Vigny

Další literatura:

Tři mušketýři po dvaceti letech (1852) Alexandre Dumas

Cyrano de Bergerac (1899) Edmond Rostand

2. Richelieu v české překladové literatuře první poloviny 20. století (1919-1948)

D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac I,II, III, IV. (1929) Paul Féval

Z dob mušketýrů (1929) Kardinál de Retz

Šedá eminence (1948) Aldous Huxley

3. Richelieu v překladové a původní české literatuře druhé poloviny 20. století (1949-1989)

Tři mušketýři (1953) Vítězslav Nezval

Marion de Lorme (1959) Victor Hugo

Klúč od komnaty (1972) Evelyn Anthony

Další literatura:

Krvavý román (1970) Josef Váchal

4. Richelieu v překladové a původní české literatuře po roce 1989

Dědictví otců (1991-2003) Robert Merle

Ostrov včerejšího dne (1995) Umberto Eco

Meče kardinála de Richelieu (2009) Pierre Pevél

Rudá sfinga (2009) Alexandre Dumas

Další literatura:

Pí mušketýrů (2000) Jiří Martinčík, Petr. Rálek

Tři mušketýři (2010) Petr Kopl

Upíří deníky: Soumrak (2011) J. Smithová

1. Richelieu v české překladové literatuře 19. století

V první části se budeme zabývat překladovými díly, které byly k dispozici českému čtenáři od druhé poloviny 19. století po konec první světové války. Tituly spadají do doby vlády Františka Josefa I., kdy byly České země součástí Rakouského soustátí. V této době se postava kardinála objevuje poprvé, a to v překladech zahraniční tvorby, které budou dominovat až do konce první světové války. Původní české dílo s jeho postavou ještě nevzniklo. Pro náš zájem jsou stěžejní čtyři romány, vydané v rozmezí let 1851 až 1913. Jedná se o tituly: *Tři mušketýři*, *Kardinál Richelieu*, *Zakuklený princ*, *Spiknutí proti kardinálovi*. Okrajově se zmíníme i o dílech: *Tři mušketýři po deseti letech* a *Cyrano z Bergeracu*, ve kterých ale Richelieu přímo nevystupuje.

1.1 *Tři mušketýři* : Důstojný protivník

Jistě nepřekvapí, že prvním románem na našem území, ve kterém se objevuje postava prvního ministra Francie, je slavný román *Tři mušketýři* od Alexandra Dumase. *Les Trois mousquetaires*, původně román na pokračování, který ve Francii vyšel poprvé roku 1844, z francouzštiny přeložil František Bohumil Tomsa a první díl v roce 1851 vydal Jan Pospíšil. Druhý díl následoval o rok později.

Alexander Dumas starší, zručný spisovatel, jenž vydával románové svazky napínavé četby ve velkém množství, je svým dílem dobře znám i čtenáři současnému. Představuje autora populární literatury, jehož dílo neztratilo obliby pro svou nadčasovost. Jeho romány obsahují vše, co dobrý dobrodružný román obsahovat má: lásku, přátelství, akci, intriky. Když si uvědomíme základní motivy každého jeho románu, jeho znaky budou shodné s kterýmkoli průměrným evropským dobrodružným románem. V čem byla tedy jeho tvorba výjimečná, lepší než dobový literární průměr?

Jeho knihy jsou řemeslně propracovanější, nedochází v nich k renoncím typu „návrat dávno mrtvých postav“, jsou jazykově vytříbenější a postavy nejsou vykresleny povrchně. Nechybí zde ani humor, obsažený zejména v komentářích autorského vypravěče, ale i v rozsáhlých dialozích postav.

Nezapomínejme ale, že velký význam na oblibu jeho tvorby má skutečnost, že byl průkopníkem nové levné formy šíření literatury - románu na pokračování. *Tři mušketýři*, román známý dnešnímu čtenáři ve formě ucelené knihy, vycházel nejprve ve velkých nákladech v Pařížském časopise *Le Sciécle* roku 1844 po jednotlivých kapitolách. Snad právě jeho dostupnost zapříčinila jeho neutuchající oblibu.

O ději *Tří mušketýrů*, stejně jako o jeho hlavních hrdinech se zmiňme jen stručně. Román sleduje osudy mladého Gaskoňského šlechtice D'Artagnana, který se vydává do Paříže, kde se chce stát mušketýrem. Setkává se zde se třemi zkušenými vojáky, Athosem, Porthosem a Aramisem, kteří jej brzy přijmou do svého bohémského světa vojenské cti. S nimi po boku pak mladík dostane nejednu příležitost prokázat svou statečnost a oddanost králi.

Dvoudílný dobrodružný historický román se největší měrou odehrává na území Francie, v průběhu let 1625 až 1628. Shodně s dějinami se děj odehrává v době vlády Ludvíka XIII. Toto historické pozadí, byť vykresleno detailně, tvoří podklad, ze kterého se odvíjejí smyšlené románové epizody. Nejvýraznějším skutečným historickým prvkem, zakomponovaným do děje románu, je obléhání města La Rochelle, které představuje největší vojenský úspěch kardinála Richelieu. Rovněž postavy mají svůj reálný předobraz, byť pro jejich zrod postačilo pouhé jméno, zaznamenané v dobových análech. Například většina mušketýrů skutečně existovala, sloužili však králi pozdějšímu, Ludvíku XIV.

Čteme-li román *Tří mušketýři* objektivně, postava kardinála se nám jeví jako neutrální. Autorský vypravěč nám informace o něm předkládá nestranně, ponecháváje hodnocení na čtenáři. Hlavní příčinou negativního vnímání kardinála je skutečnost, že nazíráme na příběh z hlediska kardinálových protivníků. Proto i čtenář přejímá stanovisko mušketýrů a vnímá kardinála v záporné roli. V románu *Rudá sfinga*, kterému se budeme věnovat později, se ale tato perspektiva obrací, dochází tak k významné změně ve vnímání hlavních postav příběhu.

Kardinál v románu přímo vystoupí až v polovině první knihy, v kapitole *Mengňan*.
/Muž tento byl Armand-Jean Duplessis, kardinál z Richelieu, ne jak vyobrazují jej chorého co kmeta, trpícího co mučedníka, schřadlého těla, mroucího hlasu, u veliké lenošce zapadlého za živa jako v hrobě, žijícího jen silou ducha a boj s Evropou pouze jenom věčnou činností ducha vedoucího; nýbrž tak, jak skutečně onoho času byl, to jest kavalír přímý a dvorný, těla sice slabého, podporovaného však onou silou mravní, kteráž z něj činila člověka kromobyčejného, jakého kdy bylo na světě; (...)/⁷⁷

Mušketýři pana de Treville jsou oproti tomu popisováni v celku nelichotivě:

/Královi Mušketýři, neb raději Mušketýři páně z Treville potloukali se s rozhalenými prsy, s hlavou vínem těžkou, s četnými jizvami po všech krčmách, po procházkách, při veřejných

⁷⁷ DUMAS, Alexander. *Tří mušketýři* [online]. přeložil V. František Bambas. Praha: Jan Pospíšil, 1851. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/12704758>> S. 188

*hrách, povykující a kníry si kroutíce, řinčeli mečem, uráželi se vši chutí životní kardinálovu stráž, a na veřejné ulici tasívali ve dne meče za tisícerych žertů.*⁷⁸

Z obou uvedených charakteristik můžeme soudit, že vypravěč podává fakta nezaujatě. Co tedy generacím čtenářů připadá na mušketýrech tak sympatického? Revolta, volnomyšlenkářství, neposlušnost, přesto ale odvaha, statečnost, věrnost, přímost, někdy až „hulvátská“, jako protiklad přetvářce kardinálovy politiky a intriky.

Hodnocení kardinála přenechává vypravěč ostatním postavám knihy, přičemž každá zaujímá ke kardinálovi specifický postoj. Král jej popisuje jako svého jediného věrného služebníka, i když ze slov chvály můžeme tušit ironii, pramenící z králova pocitu vlastní méněcennosti. Královna jej nenávidí, stejně tak všichni její zastánci. Oproti tomu stoupenec kardinála mu slouží věrně. Sám D'Artagnan prochází názorovým vývojem. Když odchází z rodného domu, otec mu klade na srdce, aby poslouchal pouze krále a kardinála, dva lidi, kterých si nejvíce váží. Jakmile ale mladík vstoupí do mušketýrského prostředí, začne se mu jeho obraz úcty k dvěma vládcům rozpadat.

*/Tento veliký od d'Artagnanova pana otce ctěný muž byl tu předmětem posměchu Mušketýrův páně z Trevilleových, kteří se pošklebovali jeho křivým nohám a shrbenému hřbetu. Někteří zpívali hanlivé písně o paní d'Aiguillon, milence jeho, a o paní Combaletové, neti jeho, an zatím opět jiní umlouvali se proti panošům a životním strážcům vévody kardinála- samé to věci zdající se d'Artagnanu ohromnými nemožnostmi.*⁷⁹

Jakmile se spřátelí s mušketéry, začne se chovat jako jeden z nich, a přejme rychle i jejich názory na kardinála.

*/(...) pánové, kardinál jest náš skutečný, náš jedinký, náš ouhlavní a věčný nepřítel, a kdybych mu mohl stropiti šrůtku dosti hroznou a trpkou, vsadil bych na to, upřímně se vám vyznám, rád hlavu svou vlastní.*⁸⁰

Asi nejnenávislivěji se o kardinálovi vyjádří mladá paní Bonacieuxová, když jí manžel svěří svou spolupráci s kardinálem:

*/“(...) Ó! vy prodáváte za mrzký peníz d'áblu tělo i s duší!“ „Dáblu ne, jen kardinálu!“ „To vše jedno. Kdo jmenuje Richelieu-ho, jmenuje satana.“*⁸¹

Emoce k postavě kardinála tedy zaujímají až jednotlivé postavy. S jejich názory se pak ztotožňuje i čtenář.

⁷⁸ DUMAS, pozn. 77. S. 29

⁷⁹ DUMAS, pozn. 77. S. 33

⁸⁰ DUMAS, pozn. 77. S. 125-126

⁸¹ DUMAS, pozn. 77. S. 236-237

Jaká je úloha postavy kardinála Richelieu v tomto románu? Děj sestává z množství epizod, odboček, vysvětlujících pasáží, které zasazují postavy a události do kontextu. Kompozici tvoří několik hlavních dějových linií (v první knize je to D'Artagnanovo objevování Paříže, cesta do Anglie pro královniny přívěsky, v knize druhé pak obléhání La Rochelle), autorský vypravěč, ale i hlavní postavy příběhu. Za dějové hybatele bychom mohli označit dvě skupiny postav: podřízené kardinála a mušketýry. Mušketýři jednají společně, kardinálovi sloužící plní rozkazy. Za nejvýraznější dvojici postav pak můžeme určit D'Artagnana a Richelieu, kteří udávající dynamiku ději celé knihy.

Když srovnáme tyto dvě ústřední postavy, nalezneme několik protikladů. Gaskoněk je vznětlivý, horkokrevný, impulzivní. Zejména v úvodu knihy, kdy přijíždí hrdě na své herce do Paříže, může působit spíše jako variace dona Quijota, než jako vážný adept na vojenský post. Jeho postava je popisována s nadhledem, s humorem, který činí mladého „nabubřelce“ sympatickým. Oproti tomu postava kardinála nesnese ve své blízkosti žertů, a to ani ze strany vypravěče. Je ztělesněným rozvahy, důstojnosti. Richelieu ztělesňuje rozum, D'Artagnan srdce.

Osobně se Richelieu a D'Artagnan setkají jen dvakrát. Jsou si protivníky, ne nepřáteli. Jen emotivní Gaskoněk chová vůči kardinálovi nenávisť, kterou ale chvástavě projevuje jen v kruhu svých přátel. Chování obou nepřekračuje jejich společenské postavení. Tvoří dvojici zdánlivě nerovnocennou. Jeden je mocný, iniciuje události, kterým se ten druhý snaží zabránit. Richelieu (na rozdíl od Gaskoňce) nebojuje přímo, má pod sebou mnoho podřízených. Je jako šachista, D'Artagnan jako jedna z figurek. Ten přesto ve své malé bitvě vítězí. Je prostým člověkem, který stojí proti neporazitelnému vládci. D'Artagnan není sám, má na své straně věrné přátele, sluhy, milenky. Oproti tomu kardinál stojí osamocen, má sice mnoho podřízených, ti ale stojí pod ním, nejsou s ním na stejné úrovni.

V závěrečné konfrontaci uzná vytrvalost a statečnost svého protivníka a prost jakékoli pomstychtivosti jej odmění. Zachovává si tak svou čest.

Král je zobrazen jako slaboch, který se nejčastěji oddává oblíbené činnosti, nudě. Rivalita mezi královskými mušketýry a gardisty je záležitostí cti, pro krále a kardinála se „sledování skóre“ stalo sportem. Mušketýři necítí potřebu chránit krále před kardinálem, jeho loajalita vůči panovníkovi není v díle zpochybňována. Jeho vina spočívá jen v intrice proti královně. Plány, které D'Artagnan kardinálovi úspěšně maří, nejsou v celkovém kontextu tak podstatné, pro velkého ministra představují jen vedlejší méně podstatnou záležitost. Například zápletky s přívěsky: Richelieu, údajně z osobní msty zhrzeného nápadníka, chce poškodit královnu

v očích krále a omezit tak její moc. Pozve jejím jménem do Paříže vévodu Buckinghamu, aby jí tak usvědčil z nevěry. To se mu ale nezdaří, nemalou měrou také kvůli D'Artagnanovi. Královna však věnuje Angličanovi své diamantové přívěsky, jejichž ztráta jí málem zdiskredituje. Nestane se tak opět zásahem statečného Gaskoňce a věrné paní Bonacieuxové. Kardinál je poražen. Je padouchem v očích většiny, neb intrikuje proti bezbranné ženě. Skutečnost, že sama královna se pokoušela kontaktovat dopisem španělského krále, kterého nabádala k válce proti své nové vlasti, pokud nebude Richelieu sesazen ze svého úřadu, zůstává čtenáři opomíjena.

Richelieu jedná ve vyšším zájmu, i když ponížení královny pro něj představuje vítaný bonus, neb je Dumasem presentován jako její zhrzený nápadník. Oproti tomu mladý naivní šlechtic krátkozrace vidí jen královnu jako ohroženou ženu. Bezhlavě se jí rozhodne pomoci, bez ohledu na to, že se dopouští vlastizrady.

Dumasův román tedy vychází z tradice, podle níž se kardinál ucházel o přízeň královny a za její odmítnutí se jí mstil. Není ale tyranem, neusiluje o královo sesazení. Vypravěčem je kardinál popisován nezaujatě, postoj k němu zaujímají jednotlivé postavy, s jejichž názorem se čtenář může ztotožnit.

1.2 *Kardinál Richelieu*: Ztělesněné zlo

Druhým románem, který má postavu kardinála zvolenou dokonce do svého názvu, je román *Kardinál Richelieu*, v originále *Richelieu: a tale of France*, třísvazkový román z roku 1829, jehož autorem je anglický spisovatel James George Payne Rainsford. Jedná se o klasický příklad dobrodružného románu, „krváku“, ve kterém nalezneme všechny znaky tohoto specifického žánru populární literatury 19. století. Román, za který i sám Josef Váchal, byť celoživotně ve finanční nouzi, nabízel vyplatit jakýkoli obnos⁸², je v dnešní době dostupný jen prostřednictvím digitalizovaných fondů Národní knihovny.

Překlad k prvnímu a jedinému české vydání, vytvořil Václav František Bambas, překladatel, autor a vydavatel pokleslé četby, proticírkevního zaměření.⁸³ Jím přeložený a vydaný *Kardinál Richelieu, historický obraz z časů francouzského krále Ludvíka XIII.* vyšel v Praze roku 1852.

Třicet devět kapitol člení rozsáhlý text o bezmála osmi stech stranách. Příběh tvoří několik vzájemně se prolínajících dějových linií, které se v závěru spojí, a jejichž jednotlivé epizody

⁸² VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. 3. vydání. Praha: Paseka. 1990. ISBN 80-85192-00-4. S. 46

⁸³ FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury* 1. díl. Praha: Academia. 1985. ISBN neuvedeno. S. 129-130

na sebe chronologicky navazují. I v tomto případě nazíráme na postavu kardinála z hlediska jeho protivníků. Autorský vypravěč odkazuje v textu na svou současnost a jako Angličan si občas neodpustí poznámku proti „všemocné“ (katolické) církvi. Snad právě to bylo jedním z důvodů negace hlavní postavy, zastávající rovněž úřad katolické církve.

Děj se odehrává ve Francii roku 1642, tedy v posledním roce života kardinála Richelieu. Hlavní zápletka zachycuje okolnosti vzniku a tragické následky spiknutí proti Prvnímu ministru. Autor se opírá o reálné spiknutí vedené markýzem Cinq Mars. Za hlavní postavu je možné určit jak samotného ministra, ke kterému zaujímá svůj postoj téměř každá postava románu, tak i hlavního „hrdinu“, hrdého a věrného šlechtice Claudia z Blenau. Protože se jedná o román málo známý, nastiňme stručně dějovou zápletku: sledujeme osudy několika postav, přesněji dvojic postav, z nichž nejvýraznější je ústřední milostný pár Claudius a Paulinka. Mladá šlechtična se vrací se svou matkou do Paříže, odkud byly před deseti lety vypuzeny kardinálem Richelieu. Paulinka se stane dvorní dámou Anny Rakouské a věrně čeká na svého snoubence Claudia. Ten statečně bojuje s osudem, stojíc na straně spravedlnosti a cti, je tak přirozeným nepřitelem prvního ministra a stoupencem jeho protivníků. Další dvojici představují Anna Rakouská a Ludvík XIII., královský pár, které se kardinál snaží znesvářit. Z ostatních postav jmenujme prostého leč věrného myslivce Filipa, kardinálova kata Lafamese, čestného stoupence krále Cinq Marse. Velmi zajímavou postavou je Chavigny. Kardinálův stoupenec, plnící věrně všechny jeho příkazy a projevující i vlastní iniciativu, který se bude po kardinálově smrti veřejně řadit k jeho věrným přátelům.

Vševědoucí vypravěč podává příběh retrospektivně, s odstupem, v er-formě, k jednání postav zaujímá postoj, hodnotí morální správnost jejich jednání. Zejména v popisných úvodech jednotlivých kapitol se obrací přímo na čtenáře.

Nejzajímavější je pro nás skutečnost, že román přináší syntézu snad všech v úvodu práce zmiňovaných legend, démonizujících kardinála. Ten je zde zobrazen jako ztělesněné zlo.

Richelieu představuje postavu monagonisty, kolos, čnicí vysoko nad ostatní, který není přemožen ani společenstvím nepřátel. Můžeme jej považovat rovněž za postavu metuzalémskou, neboť starý kardinál již sám cítí svůj konec a je spodivem, že jej jeho slabá tělesná schránka dosud nezradila. Jeho sešlost ve čtenáři evokují i časté přívlastky, jako „umrlčí hlas, mrtvolná pleť“, které navíc vytvářejí jeho odpudivý obraz. Richelieu je v knize zachycen v posledních měsících života a jeho vzhled tomu odpovídá.

/Byl přioděn dlouhým šarlatovým talárem svého řádu a měl na hlavě kardinálský klobouk, jehož světlá barva se od jeho polomrtvého líce velmi nápadně odrážela, tak že spíše zdálo,

*jako by to byl nějaký duch z říše podzemí. Tato bledost a pak jakási vytlelost jeho obličeje byla však jediným znakem nemoci, z které se právě trochu pouzdravil, překonav ji nezlomitelnou mocí svého ducha.*⁸⁴

O tom, že se nejedná o nestranný obraz dějin Francie, nás přesvědčí už samotný úvod, zasazující román do */(...) ukrutné a krvavé vlády Richelieu-ovy/*.⁸⁵ To vše navzdory snaze vypravěče, který se pokouší o navození dojmu autenticity, když hledá oporou v dějepisných odkazech. Úvodní dějinné shrnutí popisuje jeho nečistou cestu k moci, kterou si udržel rozpoutáním krutovlády.

*/Spiknutí povstalo za spiknutím, a proti jeho utiskující vládě vypukla nejedna krvavá bouře, on však potlačoval a kácel jednoho po druhém, a krev odpravených buřičů a piklařů sloužila mu za spojivlo při stavbě jeho ohromné mohútlosti.*⁸⁶

Richelieu je nepřítelem všech, v jeho souvislosti padají přívlastky jako krvelačný tyran, nelidský tvor, ukrutník. Jednostranné pojetí jeho osoby je stvrzováno nejen názory zasvěcených postav, ale i samotným kardinálem. Když se s ním setkává Blenau, nedá se obelstít jeho vlídnou tváří a laskavým chováním, přesto se neubrání následující úvaze:

“Je to v skutku onen muž“ myslil sám u sebe „jenž vybudoval svou moc z krve a mučení nešťastných obětí?“⁸⁷

Součástí knihy jsou pasáže parafrázovaných vnitřních monologů - vypravěč odkrývá čtenáři nitro ministra v celé jeho zvrácené špatnosti, odhaluje tím nejen jeho faleš a přetvářku, ale celkově tím dává vyniknout vznešenosti jeho mravně čistých protivníků.

Richelieu je hnán osobními zájmy, lačností po moci, pomstychtivostí, zlobou, nenávisť. Jeho postava je prosta jakýchkoli kladných vlastností, slitování, lásky. Posílá šlechtice na smrt bez milosti, vydírá, vyhrožuje, přetvařuje se. Richelieu má dva zájmy: zahraniční politiku a upevňování vlastní moci. To vše na úkor země, která pustne v chudobě. Vysává lid Francie a na jeho úkor financuje svou armádu a své přepychové sídlo.

Ludvík XIII. líčen jako otrok ctižádostivého ministra, jako jeho poslušná loutka.

/Kardinál Richelieu! opakovala královna v hlubokém zamyšlení „služebník mého manžele! a přec pánem svého pána a králem svého krále.“⁸⁸

Veřejně se král o kardinálovi vyjadřuje zdrženlivě, jako o věrném služebníkovi, cítí k němu však hlubokou nenávisť. Zbavit se jej ale neodvažuje. Nerozhodný král se sice pojednou

⁸⁴ RAINSFORD, R. P. James. *Kardinál Richelieu* [online]. přeložil V. František Bambas. Praha. 1852. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/183677>> S. 193-194

⁸⁵ RAINSFORD, pozn. 84. S. 3

⁸⁶ RAINSFORD, pozn. 84. S. 9

⁸⁷ RAINSFORD, pozn. 84. S. 194

⁸⁸ RAINSFORD, pozn. 84. S. 83

vzepře svému trýzniteli, když prosadí propuštění Blenaua z vazby, ale tento čin zůstane jen malým vítězstvím.

Ke královně Anně chová Richelieu nenávist a zároveň se obává jejího silícího vlivu. Proto se jí snaží zdiskreditovat a zbavit moci. Královna v následující pasáži líčí, jak odmítla kardinálovo vyznání lásky, čímž si z něj vytvořila věčného nepřítele.

/Zdvihl se ze země, kde přede mnou klečel na kolenou, a počal mi vyhrožovati, že se mi za to pomstí, že bude celý můj život jen samá bída a strast. Svou hrozbu vyplnil také přísně.⁸⁹

Uchýlí se dokonce k vydírání královny jako matky, když jí vyhrožuje odebráním jejích synů, pokud nepodepíše falešné přiznání o své vlastizradě.

Kardinál je zobrazen na konci svého života, stížen dlouhotrvající nemocí, které ale stále odolává, ba co víc, čeká na smrt královu. Jeho plány jsou megalomanské, absurdní, má v úmyslu uchvátit moc, vychovat pod svým vlivem mladého následníka trůnu a zbavit se vlivu obou jeho rodičů.

/(...) zničití ji (královnu) spolu i s jejím manželem, zbaviti jí dítěte, a budeli možná, poslati ji zpět do Španiel. „A pak“ myslil sám u sebe „až bude král mrtev, budu já vladařem. Vladařem? králem ... a sice takovým neobmezeným králem, jaký ještě nikdy na trůnu francouzském nesesádal, celých dvacet let musí ten mladý Dauphin pod mým dozorstvím zůstati, a rád bych se na to podíval, zdaliž ho neudržím tak dlouho ve své moci, až odbije poslední hodina mého živobytí.“ A tento hrdý muž, jenž takto mluvil, nevěděl, že se už tenkrát nad hrobem chvěje.⁹⁰

Jako by si nepřipouštěl křehkost svého zdraví. Když se ale jeho vůli král vzepře, ze vzteku znovu onemocní. Ze svého lože sleduje, jak se jeho moc, zbudovaná z teroru a zastrašování bortí. Téměř rezignuje. Je to Chavigny, jeho věrný stoupenec, který jej přivede na stopu spiklenců. Jako další historický obraz působí scéna, zachycená i na mnoha romantických plátnech, ve které se Richelieu plaví po Rhoně. Za jeho luxusní lodí je připojen malý člun, vezoucí zadržené spiklence.

Román končí šťastným shledáním Claudia a Paulinky, vidinou šťastné budoucnosti pro Francii, umožněné smrtí kardinála Richelieu. Rainsfordův Richelieu je postavou zcela negativní. Jeho zobrazení, hodnocené navíc vševidoucím vypravěčem, vychází z nevěrohodných tradic.

⁸⁹ RAINSFORD, pozn. 84. S. 251

⁹⁰ RAINSFORD, pozn. 84. S. 324

1.3 *Zakuklený princ čili Pařížská náměsíčnice: Srdce z kamene*

Šestisvazkový historický román Ewalda Augusta Königa přeložil Václav František Bambas a vydal Zikmund Besinger v letech 1873-4 v Praze. Ve srovnání s Rainsfordovým románem je jazyk *Zakukleného prince* méně popisný, dominují v něm dialogy. Děj má rychlejší spád. Kardinál Richelieu vystupuje pouze v prvních dvou svazcích. Ve druhém svazku jeho roli přejímá jeho politický nástupce, kardinál Mazarin.

Zápletka románu rozvíjí legendu o dvojčeti krále Ludvíka XIV., známou z četných literárních i pozdějších filmových zpracování pod názvem „Muž se železnou maskou“. Příběh není přesně datován, ale podle dějinných událostí, tvořících kostru příběhu, se začíná odvíjet roku 1638. Několikaleté časové posuny nejsou v ději konkrétně vymezeny, děj prvních dvou svazků se odehrává na pozadí konce vlády Ludvíka XIII. a počátkem vlády regentky Anny Rakouské.

Do děje jsme uvedeni bezprostředně, úvodní kapitola zachycuje narození očekávaného následníka trůnu, mladého Ludvíka. Narození jeho bratra ale představuje problém, který by mohl zkomplikovat nástupnictví budoucího krále. Na radu svého prvního ministra se snaží král existenci svého druhorozeného syna utajit. Strana králova bratra Gastona, pro kterého nyní mizí možnost zdědit trůn po svém bratrovi, se ale naopak snaží malého chlapce zmocnit a vychovat z něj budoucího protestantského krále. Rivalita mezi oběma stranami udává dynamiku celému ději.

Richelieu není hlavní postavou příběhu, je pouze součástí jedné ze soupeřících stran, dominuje jeho význam jako postava-funkce. Jeho úlohu po jeho smrti přejímá prakticky beze změny kardinál Mazarin.

Každá postava zaujímá ke kardinálovi specifický postoj. V románu je zachyceno několik názorových hledisek. Kardinálova postava tak není jednoznačně negativní. Stejně jako není upřednostňována žádná ze stran, není samotná postava kardinála vypravěčem výrazně hodnocena. Na kardinála nazíráme vždy z pohledu postavy, jejíž příběh momentálně sledujeme.

Vševědoucí vypravěč charakterizuje situaci královny a tím i vládu prvního ministra Francie již v úvodu.

/To se vůbec vědělo, že Anna Rakouská, tato spanilá a mírná královna, po boku svého vznešeného chotě v žádném štěstí ani radosti nežije, že všemohoucí kardinál Richelieu, jenž co tyran králem vládnul, jejím nesmiřitelným nepřítelem jest, (...)/⁹¹

Vypravěč se navíc odvolává na obecné povědomí, jím předložená informace tak působí věrohodně. Popis samotného ministra je ale prost negace.

/Ačkoli bylo na něm viděti, že byl již dlouhá léta nemocen, podobal se nicméně muži železnému, jehož pevnou vůli nic zlomiti nemůže. Jeho jemný výraz v obličejí, jeho ohnivý pohled, vysoké a plné čelo a jeho úzké rty – to vše prozrazovalo bystrou mysl, čilého ducha a neoblomnou vůli./⁹²

Zatímco úvodní popis kardinála působí nestrane až obdivně, jednotlivé postavy k němu zaujímají subjektivní vztah. S měnícím se hlediskem se tak proměňuje i kardinálova role. Pro spiklence představuje nebezpečného nepřítele, obávají se, že by mohl v případě královy smrti vládnout za mladého prince coby regent, a proto se jej rozhodnou svrhnout. Královna Anna jej činní odpovědným za ztrátu svého syna a bojí se jeho dalších činů. I v tomto případě je královnino odmítnutí kardinála uváděno jako příčina jeho nenávisti k Anně Rakouské. Královna je ale zároveň zapletena do spiknutí se Španělskem, což z ní činí politického nepřítele prvního ministra.

Král se ve všem svém jednání podřizuje vlastnímu ministrovi, který však jedná v zájmu státu, pro jeho blaho. Ač dominantní, slouží králi oddaně, netají mu své plány, nemá v úmyslu jej nahradit. Neohlíží se ale na královo svědomí, když jej žádá, aby zapřel druhorozeného syna. Uvažuje pragmaticky, bez emocí.

/Sire, to není tajemství naše, to je státní tajemství (...)/⁹³

Kardinál Richelieu je zobrazen jako přísný, nemilosrdný politik, ne však jako ukrutník. Pověří markýze Rosarges, aby se ujal výchovy chlapce a odvezl jej na tajné místo. Nechá „odstranit“ všechny postradatelné svědky porodu, jako je královnin lékař. Toto řešení ale bere jako nutnost, nečiní mu potěšení, naopak projevív lítost nad osudem nevinného lékaře. Jeho bezcitnost je omlouvána vyššími zájmy.

Richelieu je zachycen na sklonku svého života, se svým osudem je smířen, projevuje pokoru.

/Vnitřní hlas nelže, a ten mi praví, že jest můj konec již blízký. Já ho očekávám s klidnou a odhodlanou myslí, ve svém životě jsem neznal žádné slabosti, (...)/⁹⁴

⁹¹ KONIG, Ewald August. *Zakuklený princ aneb Pařížská náměsíčníce I.* [online]. přeložil V. František Bambas. Praha: Zikmund Besinger, 1873. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/11988852>> S. 8

⁹² KONIG, pozn. 91. S. 11

⁹³ KONIG, pozn. 91. S. 82

Když král přijme jako jeho nástupce kardinála Mazarina, je Richelieu spokojen, neboť ví, že bude mít důstojného pokračovatele. Jeho dílo neskončí jeho smrtí.

*/"Již brzo budu státi před svým soudcem: at' mne zatratí, pak-li jsem kdy o něco jiného se zasazoval, než o blaho náboženství a státu."/*⁹⁵

V pasáži popisující smrt prvního ministra jsou zakomponována doložená historická fakta, jako je kardinálova slavná poslední věta nebo královo jednání s umírajícím ministrem, kterému projevil vděčnost a úctu.

*/"Já neměl nikdy jiných nepřátel! mimo ty, kdo byli nepřáteli státu a krále."/*⁹⁶

Kardinál Richelieu je zachycen s kladnými i zápornými vlastnosti. Jeho postava, ve srovnání s kardinálem J.P. Reinsforda, působí věrohodněji, realističtěji. Jakkoli nemilosrdný, zůstává velkým politikem, který vše podřizoval blahu své země.

1.4 *Spiknutí proti kardinálovi*: Protipól romantického ideálu

Dalším titulem je první český překlad historického románu *Cinq-Mars* od Alfreda De Vigny. Přeložil jej J.Č. a pod názvem *Spiknutí proti kardinálovi* vydal Václav Johanis v Praze 1913. Román byl v novém překladu znovu vydán v roce 1926 (tentokrát pod názvem *Markýz Cinq Mars*⁹⁷), tedy přesně sto let po svém napsání.

Autorem románu je přední francouzský romanopisec, vrstevník Hugův. I tento román nese výrazné znaky literárního romantismu.

Z perspektivy mladého markýze sledujeme osud šlechty v době vlády kardinála Richelieu, je tak zároveň vyjádřen i obdiv k mravní čistotě, síle odhodlání a hrdinství mladého šlechtice. Děj dvoudílné knihy se odehrává na území Francie, první část zachycuje rok 1639, druhá popisuje události roku 1642. V prvním díle sledujeme odjezd mladého Henriho d'Effiata markýze de Cinq Mars z rodného domu na královský dvůr, kam jej povolal kardinál Richelieu. Mladík se loučí s jinoštvím, odjíždí do nepřátelského světa, který je pro jeho čistou duši nepochopitelný. Projeví svou statečnost v boji a získá si tak královu pozornost, aniž by se stal loutkou kardinála.

⁹⁴ KONIG, Ewald August. *Zakuklený princ aneb Pařížská náměsíčnice II*. [online]. přeložil V. František Bambas. Praha: Zikmund Besinger, 1873. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/11989141>> S. 160

⁹⁵ KONIG, pozn. 94. S. 161

⁹⁶ KONIG, pozn. 94. S. 162

⁹⁷ VIGNY, Alfred. *Markýz Cinq Mars*. přeložil František Jelínek. Praha: Nakladatel Oldřich Petr, 1926. ISBN neuvedeno

Ve druhé části nevidíme již mladíka, ale muže odhodlaného, přestože plného ideálů. Během dvou let pochopil mnohé z intrik mocného ministra a je plně oddán myšlence vrátit moc do rukou svého krále. Je to ale Ludvík XIII., který jej ve své slabosti po zmařeném spiknutí vydá vlastnímu ministrovi.

Richelieu se objevuje v románu od samotného počátku v promluvách postav. Seznamujeme se tak se situací země, s postavením šlechty, dovídáme se o politice i o způsobu správy země prvním ministrem.

*/My staří sekáči nebožtíka krále rozumíme špatně řeči nového dvora a ten zase nerozumí naší. Co povídám? Vždyť se v této smutné zemi nemluví již žádnou řečí, neboť každý mlčí před kardinálem./*⁹⁸

Poprvé se Richelieu objevuje v kapitole *Kabinet*, popisující jeden z jeho běžných dnů. Z popisu, promluv a jednání získáváme jeho ucelenou charakteristiku.

*/Měl vysoké čelo a málo zcela bílých vlasů, velké a mírné oči, tvář bledou a úzkou, již bílé, přišpičatělé vousy dodávaly mu rázu uhlazenosti (...) Ústa jakoby ani neměla rtů – a jsme nuceni doznati, že doktor Lavater považuje to za neklamnou známku špatnosti – ústa sevřená, jak již řečeno, byla vroubena dvěma šedými knírky a jedním knírkem královským (...)/*⁹⁹

Už z této charakteristiky je zřejmé, že popis je negativně zabarven. O jeho špatné povaze čtenáře utvrdí hned jeho první jednání. Propustí jedno ze svých pážat jen proto, že si četlo dopis z domova. Na svého informátora otce Josefa (který je v této knize líčen jako úlisný prospěchářský špeh) se dívá s opovržením, jako se dívá pán na svého otroka. Je tyranem, který si své jednání pokrytecky omlouvá státními zájmy i sám před sebou. V monologických patetických promluvách zaznívají ale úvahy o marnosti vlastního počínání. Je si vědom své moci, ale stejně tak i jejích limitů. V králi vidí jak svůj nástroj, ochránce i hrozbu. Příliš mnoho energie musí vynakládat, aby se udržel u moci.

*/Co je moje moc? Bídný odlesk moci královské. (...) Co všechno bych neučinil s jeho dědičnými právy, kdybych je měl sám! Ale dělati tolik výpočtů, abych se udržel v rovnováze! (...) Držím Evropu v ruce a sám visím na chvějícím se vlásku./*¹⁰⁰

Děsí se osudu anglického ministra, popraveného vlastním králem. Je zmítán pocity marnosti, bilancuje nad svým životem a dílem, poddává se malomyslnosti. Jako by byl sám nešťastný ze své role. Jakoby se poddával výčitkám a svědomí. Toto přemítání se ještě výrazněji projeví

⁹⁸ VIGNY, Alfred. *Spiknutí proti kardinálovi*. přeložil J.Č. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1913. ISBN neuvedeno. S. 9

⁹⁹ VIGNY, pozn. 98. S. 76

¹⁰⁰ VIGNY, pozn. 98. S. 82

při obléhání pevnosti Perpignau. Do bitvy sám nezasáhne, je ale přímým účastníkem, vše sleduje z povzdálí. Vypravěč jej odpudivou metaforou připodobňuje ke stárnoucímu vlkovi.

/(...) pozoroval dále králův boj, podobaje se starému vlku, který syt obětí a nehybným stářím, pozoruje na rovině řádění lvovo ve stádě skotu, na něž sám by nepodnikl útok a chvílemi jakoby oživovaly jeho zrak, zápach krve ho těšil a aby nepozbyl chuti jakoby vyplazoval horký jazyk z bezzubé tlamy./¹⁰¹

Když si uvědomí, že nezíská Cinq Marse pro své plány ba co hůře, že je jeho moc ohrožena, je zdrcen. Následuje výbuch vzteku, kterého se však sám zalekne, když si uvědomí krutou realitu a obrátí svá slova k Bohu.

/“Bídníci!“ zvolal kardinál, když osaměl, „jděte vykonat ještě několik tajných prací a pak zničím i vás, vy nečisté nástroje mojí moci. Král brzy podlehne vleklé nemoci, jež ho stravuje, já budu pak regentem, já budu králem francouzským a nebudu se již obávati rozmarů jeho slabosti. (...), „Ach, co to mluvím? Já nešťastník! Mě samému hrozí smrt, rozpadám se, krev mi teče z úst a duch můj chce ještě pracovati! Proč? Pro koho? (...) Snad kvůli bohu? Jaké to jméno! ...Nešel jsem s ním a on viděl vše...“/¹⁰²

Poprvé pocítí strach z božího trestu. Snaží se své jednání ospravedlnit před Bohem, vymlouvá se na sílu moci, které podlehl. Prosí boha, aby soudil ministra, ne člověka. Není zobrazen jako sebejistý státník, ale jako sobecký člověk posedlý mocí, emocionálně labilní, neschopný pokory, neschopen přijmout porážku.

Setkává se s milenkou Urbaina Grandiéra, která jakoby byla ztělesněním jeho hříchů a vinny za odsouzení jejího milence. Vyjeví mu svou nenávist, svůj plán zabít kardinála, aniž by jej ve vojenské zbroji poznala. Richelieu je zděšen jako kdyby se setkal s přízrakem, netrpí ale výčitkami svědomí, necítí vinu, která je mu neustále připomínána. Žádná událost jej nepřiměje změnit jednání, neprojde proměnou, pouze si v několika momentech uvědomí svou vlastní zvrácenost, kterou v teatrálním projevu vyjeví čtenáři. Když je jeho moc opět upevněna, na dřívější projevy slabosti zapomene.

Ve druhé části knihy se kardinál již s králem nestýká, oba jsou nemocní, v zemi panují nepokoje. Když kardinál odhalí plánované spiknutí, přestane králi projevovat i tu minimální úctu, a přejde k vydírání. Nejprve ponechá panovníka, aby sám řídil válčící zemi. Zoufalý král, neschopný zastat ministrův úřad, se pak doprošuje jeho návratu a příslibí mu cokoli, i život mladého Cinq Marse. Popis kardinála se v očích krále dramaticky mění.

¹⁰¹ VIGNY, pozn. 98. S. 127

¹⁰² VIGNY, pozn. 98. S. 145

/Tato bezmasá hlava, vyzbrojená dvěma plamennýma očima, končící špičatým, prokvetlým vousem, tato kněžská čepička i tyto šaty barvy krve a plamenů, vše představovalo mu ducha pekelného. „Vládněte,“ pravil slabým hlasem./¹⁰³

Popis kardinála graduje. Úvodní negace je vystupňována do extrému. Jako již tradičně je i v tomto románu dáván na roveň ďáblu.

Cinq Mars svůj osud přijímá bez výhrad, a je tak morálním vítězem. V závěrečném dialogu mezi Miltonem a Corneillem je zpochybněna i kardinálova dějinná úloha.

/Tento muž otrásl tím, co měl podpírat i jest obdivován. Lituji vašeho národa./¹⁰⁴

Obě části knihy tvoří zrcadlovou kompozici, kterou utváří motiv soudu a popravy dvou nevinných lidí. V první části je to proces s Urbainem Grandiérem, nepřitelem kardinálovým a domnělým čarodějem, kterému markýz přihlíží na své cestě ke dvoru. Již tehdy jím tento zážitek silně otřese a stane se mu předzvěstí jeho vlastní smrti. A skutečně, ve druhém díle soudí ti samí soudci i jeho, jeho žalobcem je i tentokrát kardinál Richelieu, jeho svědomí je - stejně jako v případě Urbaina Grandiéra - čisté.

Vševědoucí vypravěč podává příběh retrospektivně, moralizuje, vyzvedá hlavního hrdinu jako vzor ctnosti, zatímco proti kardinálovi je namířena jeho kritika. V románu má velký význam motiv proroctví, předtuchy, zlého znamení. Cinq Mars a jeho blízcí jsou nejednou varováni před tragickým osudem, ať už je to zjevení ve snu nebo pověrečné úsudky nad zdánlivě bezvýznamnými událostmi. Čtenář je tak připravován na nevyhnutelný osud hlavního hrdiny.

Richelieu a Cinq Mars představují dva protipóly. Ne takové, jaké tvoří Richelieu a D'Artagnan v románu Tři mušketýři, kde je jejich úloha oproštěna hlubších symbolických významů. V tomto případě je na těchto postavách vyjádřena dualita dobra a zla, bezvýhradná, černobílá. Markýz ztělesňuje romantický ideál šlechtické a mladické ctnosti. Pro lásku je ochoten zemřít, ať už pro lásku k vlasti, králi, nebo své milé. Oproti tomu Richelieu se v hovoru se svým lstivým špehem Josefem přiznává, že mu je tento cit zcela cizí.

Cinq Mars je mladý, Richelieu je stařec nad hrobem. Markýz má svůj cíl, udělá pro něj vše, je hrdý, čestný, nakonec za svou věc zemře. Richelieu bojuje nečestně, užívá služeb zvědů, sám se na ničem nepodílí, svou moc si udržuje lstí, intrikami. Udržuje svou moc všemi možnými prostředky. Cinq Mars miluje svého krále, Richelieu jím pohrdá, přesto mu lichotí, využívá jej jako loutku, které se přesto bojí.

¹⁰³ VIGNY, pozn. 98. S. 322

¹⁰⁴ VIGNY, pozn. 98. S. 367

Richelieu je statický, Cinq Mars je dynamický. Kardinál, nemocný stařec je málo pohyblivý, uzavřený velkou měrou ve své pracovně, je nošen na nosítkách, ke konci života přenášen na lenošce. Scény s ním jsou nehybné, jako on sám, muž, přežívající svou vlastní smrt.

Kardinálova hvězda pohasíná, zatímco ta markýzova stoupá. Byť jej kardinál srazí svou mocí, není vítězem, je pouze katem. Markýz je zničen krutým světem, protože nedovede být stejně krutý. Jeho smrt ale není porážkou mravnosti a statečnosti, naopak.

Tato výrazná romantická polarita tedy rozlišuje kardinála jako absolutní zlo, které byť silné a mocné, bude poraženo ctností.

Ladění knihy je silně moralistní, čemuž odpovídají i tematicky laděné citáty v záhlaví jednotlivých kapitol, charakterizující následný text. Na rozdíl od kardinála z knihy J. Rainsforda, který je prvoplánově zápornou postavou, je Richelieu Alfreda de Vigny charakterově prokreslený, tvořící kontrast k romantickému ideálu.

1.5 Další literatura

Kromě výše zmíněných svazků se kardinál Richelieu vyskytuje - byť malou měrou - i v dalších dílech. V divadelní hře Edmonda Rostanda, *Cyrano z Bergeracu*, jejíž první český překlad vytvořil Jaroslav Vrchlický a roku 1899 vydal v Praze J. Otto, se objevuje kardinál jako metascénní postava. Existuje pouze v promluvách postav, které navíc nejsou nijak četné. Kardinál je představitel vládnoucí strany, jejíž politika sice není populární, ale zápletka nesvede hlavní postavy do otevřeného konfliktu s panovnickou mocí. Kardinál zde dokresluje spíše prostředí, do kterého je příběh zasazen a přispívá k jeho historické autenticitě.

Po románu *Tři mušketýři* následovalo několik pokračování, která však srovnatelného úspěchu nedosáhla. V prvním pokračování, *Tři mušketýři po dvaceti letech*, který se odehrává ve Francii v době regentství Anny Rakouské, tedy v době vlády prvního ministra Mazarina, je již zesnulý kardinál Richelieu zmíněn hned v úvodní kapitole knihy. Poprvé vyšel tento román roku 1852 v překladu Františka Bohumila Tomsy, vydal Jaroslav Pospíšil v Praze. V kapitole s názvem *Richelieu-ho duch* je Kardinál Mazarin, nástupce velkého ministra, srovnáván se svým předchůdcem.

*/Ach! Bylť to ovšem jenom duch onoho velikého muže. Usláblá Francie, kleslá králova vážnost, sesílení aneb buřičští šlechticové a knížata, nepřítel hranice překročivší, to vše bylo důkazem, že tu již není Richelieu-ho./*¹⁰⁵

Ze srovnání vyplývá, že jeho velikosti nedosáhl. Francie je oslabená občanskou válkou, králova autorita je nízká. Richelieuova éra je, ve srovnání se současnou situací země, dobou stability. Po smrti kardinála došly jeho státnické činy ocenění.

1.6 Shrnutí

V tomto období převládá negativní zobrazení kardinála Richelieu, jako tyрана, jeho obraz vychází z pomluv a legend. V románu *Spiknutí proti kardinálovi*, díle francouzského romantismu, je protikladem ideálu šlechtické ctnosti. Ve zjednodušené podobě je užíván jako záporná postava v dobrodružné pokleslé literatuře, jako je tomu v románu *Kardinál Richelieu*. Jeho postava je démonizována, zobrazována jednostranně, negativně. Ve *Třech mušketýrech* je jeho postava sice neutrální, příběh ale sledujeme z hlediska jeho protivníků, což jej staví do špatného světla.

2. Richelieu v české překladové literatuře první poloviny 20. století

Ve druhé části se zaměříme na tituly, vydané v Čechách od konce první světové války. Zvolené období zahrnuje dobu od I. republiky, přes německou okupaci, do nástupu komunismu v roce 1948. Ani v této době nevzniklo na našem území žádné původní české dílo s postavou kardinála Richelieu, s výjimkou několika zmínek o kardinálovi v románu Josefa Váchala *Krvavý román* z roku 1924, který byl ale širší veřejnosti dostupný až po roce 1970. Oblíbené jsou stále spisy Alexandra Dumase, vycházející v nových překladech. V roce 1926 vychází druhé vydání románu *Cinq Mars* v překladu Františka Jelínka.

Vůbec poprvé jsou do češtiny přeloženy tři tituly s postavou prvního francouzského ministra. Dobrodružná kompilace kombinující Dumasovské i Ronsardovské prvky: *D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac*; výbor z paměti kardinála de Retz: *Z dob*

¹⁰⁵ DUMAS, Alexander. *Tři mušketýři po dvaceti letech I.* [online]. přeložil F. Bohumil Tomsa. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1852. ISBN nevedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/12668916>>. S. 3

mušketýrů; historický životopisný román mapující kariéru kardinálova služebníka pátera Josefa: *Šedá eminence*. Tyto tituly vymezují období mezi léty 1929 až 1948.

2.1 *D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac*: Stárnoucí autorita

V roce 1925 napsal Paul Féval společně s M. Lassezem čtyřdílný dobrodružný román *D'Artagnan contre Cyrano*. V českém překladu Oty Milevského vydalo nakladatelství Šolc a Šimáček v Praze roku 1929. Jedná se o volné pokračování *Tří mušketýrů*. V předmluvě se autor zamýšlí nad dvacetiletou pomlčkou mezi Dumasovými *Třemi mušketýry* a jejich prvním pokračováním. Féval zasazuje příběh časově do doby mezi Dumasovy romány, do Francie roku 1641. Na pozadí skutečných dějinných událostí se odehrává příběh mladého Bernarda, který pátrá po svém původu. Je synem Anny Rakouské a vévody Buckinghamu, a jako takový představuje živý důkaz královniny nevěry, kterého se chce zmocnit kardinál Richelieu. V kardinálových službách slouží D'Artagnan, který se při plnění svých úkolů střetne s básníkem Cyranem, který stojí na straně rytíře Bernarda.

Román napodobuje vypravěčský styl i kompoziční postupy Alexandra Dumase. Autorský vypravěč, rozsáhlé dialogy, uzavřené kapitoly, jedna hlavní dějová rovina. Dějová výstavba kopíruje schéma *Tří mušketýrů*. I charaktery hlavních postav jsou obdobné. Féval ve svém románu využívá literární postavy dvou autorů, šlechtice a básníka Cyrana z Bergeracu ze stejnojmenné divadelní hry Edmonda Rostanda, a D'Artagnana. Ten byl sice skutečnou historickou osobností, ale Févalův D'Artagnan má minulost Gaskoňce Dumasova. V příběhu se objeví i postavy *tří mušketýrů*.

Po vzoru Dumase nezobrazuje ani Féval kardinála jednostranně negativně. Předkládá čtenáři jeho zájmy bez hodnocení, stejně jako zájmy Cyranovy či královniny. Při jeho popisu se zdržuje negujících přívlastků.

*/Seděl ve velkém křesle. Jeho hubené tělo, zahalené v řasnatou komži, se v něm skoro ztrácelo. Měl široké a vysoké čelo, ověncené šedivými vlasy vyčuhujícími zpod kněžské čepičky. (...) Byl stařec? Při bedlivějším zkoumání se ukázalo, že mu nebylo mnoho přes padesát let. Starší se zdál pro svou zasmušilou tvář.*¹⁰⁶

S postavou kardinála se poprvé setkáváme v kapitole *Služba za službu*, která přibližuje čtenáři politickou situaci doby. Richelieu není uzurpátorem moci, nesnaží se nahradit krále,

¹⁰⁶ FÉVAL, P. *D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac díl I.-II.* 3. vydání. přeložil Ota Milevský. Praha: Ivo Železný, 1991. ISBN 80-7116-036-9. S.63

jeho cílem je dobrá státní politika a upevnění své moci jako králova ministra. V tomto směru se jeho obraz blíží reálné předloze.

/Řídil vládu už sedmnáct let železnou pěstí, a to s cílem, aby vévodila Francie Evropě a aby ve Francii byla zachována naprostá svrchovanost Ludvíka XIII./¹⁰⁷

Král je popisován jako „ubohý panovník“, nestarající se o vládu země, podléhající snadno vlivům svých oblíbenců. Zmiňován je i Cinq-Mars, jako strůjce budoucího spiknutí.

Kardinál Richelieu plní v románu obdobnou funkci, jako ve *Třech mušketýrech*. Svými plány udává dynamiku děje. Netvoří ale dominantní prvek. I přes úvodní lichotivou charakteristiku, není již kardinál všemocný. Postupně zjišťujeme, že stárnoucí ministr již nevládne svrchovanou mocí, není neomezeným vládcem. Musí ustupovat, aby si upevnil vlastní pozici. Richelieu není tyranem, ale starcem, jehož způsob politiky je již věcí minulosti. */Mocný ministr, (...), dosud bdí v chmurné pracovně, dozíraje na bezpečnost státu i svou vlastní. Jeho důvěrný rádce pan de Mazarin stojí dosud u něho. Ale přece jen je výjev trochu změněn: stařec se vzpřímil a nabyl zase velitelského vzhledu, kdežto Ital – ovšemže skromný i ve svém vítězství – se tváří jako nejnižší z podrživených./¹⁰⁸*

Vedle stárnoucího ministra se profiluje mladý nástupce, kardinál Mazarin, který prvnímu ministrovi sice slouží, ale zároveň naplňuje svoje zájmy. Z dvojice kardinálů - intrikánů, je mladý Mazarin výraznější. Richelieu, stárnoucí autorita, Mazarin, úlisný manipulátor, který svého pána dokáže ovlivňovat a chystá se jej nahradit. Jeho autority ale ještě nedosahuje.

“Chudák pan kardinál,“ pomyslel si Mazarin. „Už je starý a vysloužilý... Při Madoně del Fuoco, nadchází doba, abych ho vystřídal.“/str¹⁰⁹

Kardinál je pln nenávisti vůči svým nepřítelům, kteří proti němu poštvávají krále. Musí bojovat o své místo. Ztratí-li krále, je jako pes bez pána, hledající si nové místo. Hledá oporu u dávných nepřátel, nepřimo i u královny. Je odkázaný na milost druhých, působí slabě. Není popisován jako génius, nezlomná autorita, ale jako nešťastný muž, už ne tak bystrý, zlomený, přesto pyšný. Obdiv si udržuje spíše díky slavné minulosti. V závěru se všechny jeho problémy vyřeší samy. Richelieu tak vyjde jako vítěz ale hlavně dílem náhody.

Do děje je zakomponována jedna z legend, kolujících o kardinálu Richelieu. Dumas jeho lásku k Anně Rakouské uváděl, ale nijak jí nezdůrazňoval. Oproti tomu Févalův kardinál je do královny nešťastně zamilovaný. Veškerého jednání proti královně lituje.

“(...) Kvůli ní (madam de Chevreuse) jsem byl nucen pokořit a ponížít i tu, která byla pro mne vším..., svou velitelku... francouzskou královnou!“/¹¹⁰

¹⁰⁷ FÉVAL, pozn. 106. S. 38

¹⁰⁸ FÉVAL, pozn. 106. S.96

¹⁰⁹ FÉVAL, pozn. 106. S.152

¹¹⁰ FÉVAL, pozn. 106. 66

Kardinálova moc, tolik zveličovaná v předchozích literárních dílech, je ohrožena. K jejímu upevnění nenechává popravovat nepřátele, ale přemlouvá své protivníky. Févalův kardinál je jen stínem svého mladého já, je protikladem k obrazu všemocného a všehoschopného tyrana, jak jej zachytil například J.P. Rainsford.

2.2 *Z dob mušketýrů*: Dobové svědectví

Kniha *Z dob mušketýrů* představuje výbor z rozsáhlých pamětí kardinála de Retz. Z francouzského originálu přeložil a sestavil Jaromír Fiala, vydal Julius Albert v Praze roku 1929. Kompletní vydání Retzových memoárů, včetně korespondence a dochovaných dokumentů, vydal až Odeon v roce 1973.¹¹¹

Paul de Gondi, známější pod svým titulem jako kardinál de Retz, se stal členem královského dvora ještě za života kardinála Richelieu. Svoje vzpomínky na tuto historickou osobnost zachytil ve svých pamětech, poprvé vydaných až několik let po své smrti roku 1717. Úvod pamětí zahrnuje dobu posledních sedmi let vlády kardinála Richelieu, roky 1635-1642. Retzova kariéra však započala až po smrti velkého ministra, byl politickým protivníkem kardinála Mazarina.

Retzovými memoáry se inspiroval i Alexander Dumas při psaní *Tří mušketýrů po dvaceti letech*, ve kterých vystupuje i tato historická osobnost.¹¹²

Přestože se nejedná o původně beletristické dílo, řadí se dnes klasické memoáry mezi literaturu uměleckou. Paměti nejsou objektivním historickým dokumentem. Vliv autocenzury je nemalý, mnoho skutečností je zachyceno subjektivně, navíc s časovým odstupem. Přesto paměti představují svědectví o době a jejích osobnostech tak, jak je vnímal jejich autor. Retzovo ne příliš lichotivé svědectví o kardinálovi ale na čtenáře působí věrohodně. Potvrzuje kardinálův negativní obraz, který si mohl čtenář vytvořit na základě četby předešlých literárních děl.

De Retz se s kardinálem Richelieu setkal poprvé během svých studií na Sorbonně, kde upoutal jeho pozornost. Mladý muž se rozhodl jít ve stopách prvního ministra, proniknout do politiky přes církevní stav. Sám kardinál si jej několikrát vyžádal, ale mladík se pokaždé vymluvil. Prvního ministra si tím zneprátelil, protože mu odmítl projevit pokoru.

¹¹¹ RETZ, Paul de Gondi. *Paměti*. Praha: Odeon, 1973. ISBN neuvedeno

¹¹² RETZ, kardinál de. *Z dob mušketýrů*. Praha: Julius Albert, 1929. ISBN neuvedeno. S. 5-6.

Richelieuova kariéra byla tedy pro Retze vzorem, nechtěl se ale stát součástí kardinálovy politiky.

V roce 1637 je Retz i přes nepřízeň kardinála zvolen za vítěze licenciátských zkoušek. */Pan kardinál de Richelieu, jenž chtěl býti pánem všude a ve všem, se rozzlobil až k dětinskosti: vyhrožoval zástupcům Sorbonny, že dá srovnat se zemí to, co tam začal stavěti, a poznovu mě pochválil, a to s neuvěřitelnou kyselostí./*¹¹³

Richelieu je popisován jako ješitný muž, který si jakékoli protiventství nechce nechat líbit. De Retz je před jeho hněvem nucen uprchnout na čas do Itálie (1638). O smrti kardinála se paměti nezmiňují.

Autor memoárů byl na straně protivníků kardinála Richelieu, byl například zasvěcen do okolností spiknutí hraběte de Soissons. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti při posuzování věrohodnosti tohoto textu.

2.3 Šedá eminence: Politik a megaloman

Knihu *The Grey Eminence* napsal anglický spisovatel Aldous Huxley v roce 1941. Pod českým názvem *Šedá eminence, Život v náboženství a politice* v překladu Zdeňka Urbánka vydal roku 1948 Václav Petr v Praze. Jen pro zajímavost uvedme, že též autor vydal v roce 1952 životopisný román pojednávající o událostech okolo případu Urbaina Ganiéra. Kniha *The Devils of Loudun*, ve které vystupuje i postava kardinála Richelieu, nebyla do češtiny zatím přeložena.

Životopis *Šedá eminence*, pojednávající o životě otce Josefa Pařížského, vlastním jménem Françoise Leclerca du Treblay, který pracoval v tajných službách kardinála Richelieu, můžeme zařadit mezi literaturu faktu, s výjimkou první kapitoly, ve které je příběh kapucína beletrizován. Vypravěč, dávající mnichův život do historických a politických souvislostí Francie 17. století, užívá er-formu. Součástí textu jsou i filosoficko - náboženské úvahy, charakterizující duchovní vývoj sledované osobnosti. Text se snaží jak zmapovat životní dráhu otce Josefa, tak zároveň i rehabilitovat jeho pověst, ospravedlnit jeho jednání odhalením příčin a cílů, kterých chtěl dosáhnout. Jeho motivace a jednání jsou srovnávány právě s osobou kardinála Richelieu, v jehož službách se angažoval od počátků Richelieuovy politické dráhy v 10. letech 17. století až do své smrti v roce 1638.

De Treblay byl oddán službě své vlasti. Jako duchovně založený člověk byl schopen oprostit se od vlastních zájmů a jednat ve prospěch Francie. Vztah otce Josefa k někdejšímu

¹¹³ RETZ, pozn. 111. S. 17

biskupu Luconskému byl pozitivní. Kapucín viděl Richelieuovy schopnosti a odhalil jeho potenciál pro vysokou politiku. Stal se jeho stoupencem už od samotného počátku. Považoval jej dokonce za boží nástroj. Doporučil jej proto královně Marii Medicis.

Informace o postavách jsou předkládány bez hodnocení, dochází ale k mísení doložených faktů s pověrami a spekulativními závěry.

Je zmíněn i komplikovaný vztah Ludvíka XIII. ke svému prvnímu ministrovi. Král obdivoval jeho schopnosti, zároveň ale pociťoval strach z mocné osobnosti, která jej zastiňovala.

*/Kardinálovy nesmírné schopnosti, jeho téměř nadlidská, neúchylná vůle, jevíly se mladému muži jako trvalá výčitka a zároveň jako ohrožení jeho osobní nezávislosti. (...) Vedle toho, že mu byl odporný a že mu naháněl stud, kardinál ho též vskutku děsil./*¹¹⁴

Pozdější kardinál Richelieu je zachycen jako schopný a vytrvalý politik. Tato jeho vlastnost omlouvá jeho povahové nedostatky, které jsou v textu podrobně zaznamenány. Richelieu rozlišoval mezi morálkou osobní a veřejnou, své zájmy ale mnohdy pokrytecky slučoval se zájmy státu. Ve srovnání s otcem Josefem, který dodržoval řeholi svého řádu, vedl Richelieu rozmařilý život. Ve svých palácích pořádal velkolepé hostiny. Miloval bohatství.

*/Richelieuu užírala stravující touha po moci. Nebylo mu dost na tom, jestliže ji vskutku měl, přál si, aby byla zjevná./*¹¹⁵

V textu je zmíněno několik pověr, které pozdější historici zpochybňovali či zcela vyvrátili. Jako například milné tradice o jeho záchvatech hněvu a epilepsii, které jsou i zde předkládány společně s dalšími fakty.

*/O Richelieuovi samém je známo, že byl obětí záchvatů chorobné skleslosti a příležitostných výbuchů hněvu, jež svou prudkostí byly téměř epileptické. (...) V záchvatech duševního bludu si kardinál sám sebe představoval jako koně./*¹¹⁶

Za věrohodné ale můžeme považovat tvrzení o jeho ješitnosti, velikášství a uměleckých ambicích. Vztah mezi kardinálem a otcem Josefem byl přátelský, Richelieu byl přítomen i u lůžka umírajícího mnicha.

Aldous Huxley líčí kardinála jako muže dvou tváří. Na jedné straně skvělý politik, na straně druhé marnotratný a ješitný muž. Jím popisované vlastnosti kardinála sice odpovídají historickým skutečnostem, jsou ale přehnané působí nevěrohodně.

¹¹⁴ HUXLEY, Aldous. *Šedá eminence*. Praha: Václav Petr, 1948. ISBN nevedeno. S.132

¹¹⁵ HUXLEY, pozn. 114. S. 136

¹¹⁶ HUXLEY, pozn. 114. S. 145

2.4 Shrnutí

I v době po první světové válce přetrvává obliba dobrodružné literatury. Pokračuje linie *Tří mušketýrů* a jejich napodobovatelů, ve které je kardinál zobrazen v úloze protivníka hlavních hrdinů. Nově se objevují díla s hodnotou historiografickou, jako jsou paměti od kardinála de Retz. Ty přinášejí svědectví o kardinálovi jako reálné osobě, byť subjektivně zabarvené. Historická fakta zpracovává i Aldous Huxley v díle *Šedá eminence*. Obě knihy ale utvrzují kardinála v jeho záporné roli. V celkovém srovnání není ale Richelieu zobrazován tak negativně, jako tomu bylo u starší literatury.

3. Richelieu v překladové a původní české literatuře 2. poloviny 20. století

Následující díla vymezuje jejich první české vydání do doby komunistického Československa. V této době vzniká první původní české dílo s postavou kardinála Richelieu – jsou jím *Tři mušketýři* Vítězslava Nezvala, veršovaná dramatisace stejnojmenné románové předlohy Alexandra Dumase. Dále vychází překlad divadelní hry Viktora Huga *Marion de Lorme*; slovenský překlad milostného románu *Klúč od komnaty* a první z dílů cyklu Roberta Merla – *Dědictví otců*. Stručně připomeneme i *Krvavý román* Josefa Váchala. První vydání těchto knih nám vymezuje období 1953 až 1972.

3.1 *Tři mušketýři*: Třídní nepřítel

Tři mušketýři, bohatýrsko-milostná hudební komedie o 12 obrazech podle románu Alexandra Dumasa, napsal Vítězslav Nezval a roku 1953 vydal Československý spisovatel v Praze. V roce 1983 byla podle této předlohy vytvořena stejnojmenná televizní inscenace.

Text ve formě scénáře zpracovává Dumasovu zápletku s diamantovými přívěsky. Kardinál se snaží královnu usvědčit z nevěry, ale jeho plány překazí mladý Gaskoňec, se svými přáteli. Dílo je ovlivněno dobou vzniku, boj mušketýrů proti tyranovi je podobenstvím socialistických ideálů. Veršovaná komedie svým laděním připomíná pohádky z 50. let, ve kterých zašifrovaně zobrazen boj lidu s utlačiteli.

Postavy jsou typizované, charaktery nejsou psychologicky propracované. D'Artagnan představuje bodrého a statečného muže z lidu, hrdého Gaskoňce. Jeho šlechtický původ není v díle zmíněn. Společně s mušketýry představuje odhodlaného vlastence, chránícího dobrou královnu před úklady kardinála.

Richelieu je hlavním nepřítelem, uzurpátorem moci, která mu nepatří. Nejvýrazněji se vztah těchto dvou stran projeví při osobním setkání kardinála s Gaskoňcem. D'Artagnan, který kardinála z počátku nepozná, pronese své obvinění s idealistickou vizí budoucnosti.

“Však národ pochopí, proč všechna tato zášť! Skryl svou tížádnost za kardinálský plášť, co říkám, říká lid, vám též to není nové. Už brzy přijde čas, kdy padnou tyranové, už brzy přijde čas, kdy lid se pozvedne. (...) Do ohně s tyrany! Do temnějšího kouta, než je kout vězení! Pryč s přetvářkou a lstí!”¹¹⁷

V kontextu politické situace v Československu 50. let, doby politických procesů a poprav, působí toto agitující prohlášení děsivě.

Na D'Artagnanova slova reaguje kardinál posměšně. Podotýká, že ten čas ještě nenastal. Mladíka ale nenechá zatknout, jeho statečnost kardinálovi imponuje a nechá jej odejít.

Poražení kardinála je tak alespoň malým prozatímním vítězstvím prostých odhodlaných lidí nad buržoazií.

Richelieu je zobrazen jako intrikán, jediná autorita, který si vlastní jednání ospravedlňuje. Jeho charakteristika je povrchní, zachycen je pouze z negativní stránky. V závěru je pokořen, potupen. Tato schematizace postav, spolu se závěrečným vítězstvím lidu, odpovídá principům socialistického realismu.

3.2 *Marion de Lorme*: Krvelačný tyran

Veršovanou tragédií o pěti dějstvích, *Marion Delorme*, napsal Victor Hugo, poprvé byla uvedena roku 1831. Český překlad Vladimíra Mikeše vydala Dilia v Praze 1959.

Francouzské romantické drama o nešťastném konci lásky dvou milenců se odehrává na francouzském dvoře v roce 1638. Didier je za souboj odsouzen k smrti. Jeho milenka Marion se mu snaží zachránit život, vyprosit mu milost u krále a kardinála i přesto, že ji Didier odvrhne, když se dozví její minulost kurtizány. Král je ale neschopen protivit se vůli vlastního ministra, který nakonec nechá mladíka bez milosti popravit.

Romantismus se projevuje jak ve volbě historického námětu, tak v polarizaci dobra a zla. Velké emoce, patetické projevy citu, hrdost, nehynoucí láska, pomsta. Celý příběh je rovněž manifestem odboje šlechty proti tyranskému ministrovi, který je zobrazen jako bezcitný tyran, ztělesněné zlo. Přestože je zde Richelieu stěžejním prvkem dějové výstavby, jeho osoba nepřímo udává dynamiku děje, v dramatu přímo nevystupuje. Objeví se jen v závěrečné scéně, ve které je nesen v nosítkách, ze kterých je vidět jen jeho ruka. Kardinál je metascénní

¹¹⁷ NEZVAL, Vítězslav. *Tři mušketýři*. Praha: Československý spisovatel, 1953. ISBN nevedeno. S. 131

postava, v díle existuje zprostředkovaně, v promluvách postav. Jeho obraz je jednostranný, negativní. V textu nenalezneme ani jediné pozitivum, ostatní postavy k němu zaujímají jen nenávistný postoj.

Králova vážnost je snižována, jeho roli plní kardinál. V promluvě šlechticů je tato skutečnost vyjádřena s nadsázkou.

*/Brichanteau: A co dvůr? Královi se doufám, daří skvěle. Gassé: Ale kdepak! Kardinál má dnu a horkost v těle. Nosí ho v nosítkách. Br.: Šprýmaři, kdes to vzal? Zeptám se tě: král, ty řekneš: kardinál. Ga.: To je dneska móda. Fakt./*¹¹⁸

Stěžují si na současnou situaci, útlak, omezování. Zdráhají se mluvit nahlas, mají strach vyslovit kardinálovo jméno. Přesto volají po jeho sesazení. Vzpomínky na předešlá zmařená spiknutí je ale odradí od velkých plánů.

Kardinál není ani dobrým státníkem. Nezáleží mu na osudu země, jen na vlastní moci.

*/Král: Válka je, když chce, nechce mír, a mír není. Má v hrsti finance, vydává nařízení./*¹¹⁹

Francie se rozpadá, král je nešťastný, ale ve své slabosti není schopen cokoli změnit. Ludvík XIII. je zobrazen jako zlomený muž, zoufalý a bezmocný před svým vlastním ministrem.

*/Král: Já, první z Francie, a jsem tu posledním. Pytlák je na tom líp, vyměnil bych to s ním./*¹²⁰

Král, který nevládne. I on se bojí promlouvat nahlas. V soukromí ale dá průchod své nenávisti. Při rozmluvě s jedním z kardinálových stoupenců je králova moc srovnávána s kardinálovou. Z řečeného vyplývá, že králi jsou ponechány jen minimální pravomoci, stát fakticky řídí kardinál. Vyčítá mu i smrt svých přátel, kteří se proti ministrovi spikli.

*/Král: (...) Kdybych měl spočítat ty hlavy, které sřal! Na Gréveském náměstí jich padla celá řada! Z krve mých přátel má svůj purpur, a mne žádá, abych byl ve smutku, když jim ji proleje!/*¹²¹

Bohatá metaforická přirovnání působí pateticky. Král je připodobňován k loutce, kterou vodí kardinál, k figurce, kterou strojí do svých šatů. Barvitě popisy kardinála charakterizují jako ukrutníka. Je označován jako ďábel, tyran. Častá jsou připodobňování barvy jeho pláště ke krvi, která symbolizuje jeho zlou povahu a krvelačnost.

*/Nangis: V při s tyranem, s ďáblem málem, a Aramandem, jež tu zvou ministrem kardinálem./*¹²²

*/Má šarlatový šat a ruku zrudlou krví./*¹²³

¹¹⁸ HUGO, Viktor. *Marion de Lorme*. Praha: Dilia, 1959. ISBN neuvedeno. S. 20

¹¹⁹ HUGO, pozn. 118. S. 76

¹²⁰ HUGO, pozn. 118. S. 79

¹²¹ HUGO, pozn. 118. S. 78

¹²² HUGO, pozn. 118. S. 80

¹²³ HUGO, pozn. 118. S. 24

*/Chce krev, věčně krev! Nač mu je?/*¹²⁴

V závěrečné scéně, Marion, která odmítá uvěřit řečem o kardinálově krutosti, chce u Richelieua sama vyprosit milost pro svého milence. Prosí u jeho nosítek před popravištěm.

*/Marion: Ve jménu Ježíše sepjaté ruce zvedám, kněz umí odpouštět, dejte jim milost! Hlas: (vycházející z nosítek) Nedám!/*¹²⁵

Marion propadne šílenství. Její poslední slova jsou zároveň závěrečnými slovy hry.

*/Vidíte! Rudý kat. A dokonány jatky!/*¹²⁶

3.3 *Klúč od komnaty*: Skutečný král

Román *Anne of Austria* z roku 1968 britské spisovatelky Evelyn Anthonyové vydal v roce 1972 Slovenský spisovatel Bratislava. Do slovenštiny jej přeložila Verona Chorváthová. Zařazujeme do seznamu i toto dílo, přestože se nejedná o český překlad. Text byl ale v Československu dostupný i českým čtenářům. Tento milostný historický román je zajímavý hlavně pro svou tematickou výjimečnost, rozvíjí legendu o milostném vztahu Anny Rakouské a kardinála Richelieu.

Děj se odehrává ve Francii první poloviny 17. století, v rozmezí dvaceti let do roku 1642. Vševidoucí vypravěč, chronologická kompozice bez retrospekce. Stručně reprodukuje děj: Mladá královna odmítne kardinálovy city. Kněz pro ní není mužem a porušení celibátu pro ní představuje neodpuštělný hřích. Nenávist královny snáší kardinál mnoho let s pokorou, stále nad ní drží ochranou ruku, chrání jí dokonce před nenávistí krále. Po několika letech je královna usvědčena z vlastizrady, je vydána kardinálovi na milost. Postupně se nedobrovolně vzdává svých zásad, a stane se jeho milenkou. Získá tak vše, co jí její slabošský manžel dopíral, dítě a oporu. Královna kardinála sice nikdy nezačne milovat, bude k němu ale vázána vděčností a náklonností.

Charaktery obou hlavních postav jsou propracované. Jejich vztah prochází vývojem, stejně jako jejich povaha. Královnina nenávist se pomalu mění v náklonnost. Richelieu po letech odříkání již nežádá po královně opětování citů. Vzdal se svých ideálů. Chce získat to, po čem mnoho let toužil. Původně zamýšlenou pomstu za své odmítnutí i za královniny pletky s Buckinghamem ale nakonec neuskuteční.

Sledujeme zájmy obou stran, královny i ministra. V popisu kardinála nenacházíme negativní hodnocení.

¹²⁴ HUGO, pozn. 118. S. 79

¹²⁵ HUGO, pozn. 118. S. 117

¹²⁶ HUGO, pozn. 118. S. 118

/Bol to krásny mladý človek štihlej postavy, s jasnými sivými očami, jemnými rukami, ktoré sa vlnili v makkých gestách. Vedel, ako sa zalíškať, i ako poslúžiť. (...) Lúbosť a politika, politika a lúbosť. Pravdaže, jedna druhú vylučovala. Nerobil si ilúzie o svojej pochabej náklonnosti ku kráľovnej, ale prvý raz v živote zahorel láskou k žene./¹²⁷

Richelieu je zachycen ve dvou rolích: ve veřejné, jako velký státník, formující osud Francie, a v soukromé, jako ctitel a později i milenec královny Anny. Oboje sféry, blaho státu a osobní zájem, jsou navíc vzájemně propojeny. Jeho zpodobnění coby politika a králova prvního ministra, je propracované, vychází ze skutečných historických událostí. Obraz prvního ministra působí autenticky. Příběhy se odehrávají na pozadí skutečných dějinných událostí, jako je válka s protestanty, obléhání la Rochelle apod. Sledujeme kardinálův mocenský vzestup i způsob jeho politiky. Jeho jednání není vždy morální, využívá všech prostředků, aby dosáhl svého cíle - získání moci. Jediné, co jej odvádí od těchto zájmů je láska ke královně. Fiktivní část jeho osobnosti, vztah s Annou Rakousku, působí pro svou neidylčnost věrohodně. Jejich vztah je vzájemně výhodnou dohodou.

/“(...) Nežiadam, aby ste ma ľúbili. Za to vám zachránim život a do roka vám dám spoznať, čo to značí byť kráľovnou Franúzska a Richelieuovou priateľkou.“ „Richelieuovou milenkou,“ pomaly ho opravila Anna/¹²⁸

Kardinál už nežádá od královny lásku, je pragmatický. Chce zabezpečit Francii dědice, a zároveň získat milovanou ženu jakýmkoli prostředky.

Vztah mezi králem a kardinálem je důvěrný. Ludvík XIII. důvěřuje jeho politice i úsudku. Dobrovolně se jím nechává vézt. Po letech společné vlády je pak kardinál jistým vládcem země.

/“Budete stát pri mne,“ rozhodol kráľ. „Tesne pri mne. Richelieu moj drahý, já si vás vážim a vy to viete. (...)“/¹²⁹

Kardinálova povaha je rozporuplná, přestože klady převažují. Ctižádostivost, touha po moci a politice, vlastnosti nevhodné pro kněze, ale nezbytné pro státníka. Sleduje své vlastní zájmy, přesto je ale oddán službě vlasti. Emoce dává najevo jen zřídka. Truchlí pro ztrátu svého přítele otce Josefa, je ochoten chránit ženu, která jej odmítla. V závěru je to on, kdo seznámí královnou se svým nástupcem, kardinálem Mazarinem, který se podle další z legend s královnou dokonce tajně oženil.

¹²⁷ ANTHONYOVÁ, Evelyn. *Klúč od komnaty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1972. ISBN neuvedeno. S.115

¹²⁸ ANTHONYOVÁ, pozn. 127. S. 171

¹²⁹ ANTHONYOVÁ, pozn. 127. S. 25

3.4 Další literatura

V roce 1983 začíná vycházet překlad francouzské série Roberta Merla, *Dědictví otců*. Postava kardinála však vystupuje až ve druhé části cyklu, který začal vycházet až po roce 1989. Budeme se jím proto zabývat v následující kapitole.

Josef Váchal, grafik, řezbář, spisovatel, mystik a rovněž i milovník pokleslé dobrodružné četby, které věnoval úvodní studii svého *Krvavého románu*, vytištěném poprvé roku 1924, vydaném pro širší veřejnost až v roce 1970. Právě zde Váchal zmiňuje v seznamu hledané četby i romány *Kardinál Richelieu* a *Zakuklený princ*, kterým jsme se věnovali v první praktické části.¹³⁰ Tyto romány, podle něj, představují typický příklad „krváku“, četby triviální, dobrodružné, senzační, která ale „neoprávněně“ upadla v nemilost a opovržení současné čtenářské veřejnosti. V textu samotného *Krvavého románu* pak v kapitole *Záhadný dopis*, zmiňuje jedna z účastnic debaty o vlkodlacích nepřímo i kardinála Richelieu.

*/Slečna Zmatená podotýkala, že ten kardinál ve Třech mušketýrech, které nedávno v bio Almara viděla, vyhlížel jako vlkodlak./*¹³¹

Tuto ukázkou předkládáme pouze jako zajímavost, neb odkaz je míněn spíše na filmovou adaptaci, než na literární předlohu. Byl to ale právě Josef Váchal, který těmito zmínkami o rozličnosti vnímání postavy kardinála Richelieu, vyvolal prvotní impulz pro sepsání této práce.

3.5 Shrnutí

Socialistické ideály se projevily i ve verzi *Tři mušketýři* od V. Nezvala. Dílo je poplatné době 50. let. Kardinál ztělesňuje nenáviděného tyrana, kterému neohroženě čelí prostý lid. Tomuto zobrazení se blíží i původně romantické zpodobnění tyrana v díle Viktora Huga. Ačkoli bez socialistických konotací, je popisovaný boj lidu s tyranem obdobný modelu V. Nezvala. Uvedení dramatu v 50. letech, tedy ve stejné době, jako dílo předešlé, není jistě náhodné.

Zobrazení kardinála v díle *Klíč od komnaty* je odlišné od obou her. Román přináší zcela nový pohled na postavu prvního ministra, ve kterém již nenacházíme podobnosti z předešlými ztvárněními. K postavě je přistupováno zcela novým způsobem. Překlad a vydání tohoto díla byl umožněn až v době, kdy nebyla již literární angažovanost tak přísně vyžadována.

¹³⁰ VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. 3. vydání. Praha: Paseka, 1990. ISBN 80-85192-00-4. S. 46

¹³¹ VÁCHAL, pozn. 130. S. 235

4. Richelieu v překladové a původní české literatuře po roce 1989

V poslední části se budeme věnovat literárním dílům vydaným po roce 1989. V této době vychází román Umberta Eca, *Ostrov včerejšího dne*, pokračuje série Roberta Merla *Dědictví otců*, v jejíž druhé části se objeví postava Prvního ministra Francie. Po 144 ti letech je do češtiny přeložen méně známý román Alexandra Dumase, *Rudá sfinga*, ve kterém se postava kardinála Richelieu zobrazena odlišně, než tomu bylo u *Tří mušketýrů*. Vznikají nová díla populární literatury žánru fantasy, poprvé se setkáváme i s komiksovou verzí *Tří mušketýrů* od českého autora Tomáše Koplá. Fenoménem současnosti je ale i amatérská tvorba zveřejňovaná na internetu. V této souvislosti zmíníme scénář k divadelní parodii *Pí mušketýrů*.

4.1 *Ostrov včerejšího dne*: Historická osobnost

V roce 1995 přeložil Josef Frýbort román Umberta Eca *L'isola del giorno prima* z roku 1994. Historický román z období třicetileté války, *Ostrov včerejšího dne*, vydal Simon and Simon Publishers v Praze roku 1995.

Děj má více časových rovin, hlavní hrdina, Robert de la Grive, se ve vzpomínkách vrací k předcházejícím událostem, mimo jiné i do Paříže roku 1642, kde se setkává s umírajícím kardinálem Richelieu. Ten je zobrazen v posledních chvílích svého života. Krátký text úvodní větou charakterizuje muže, kterého má Robert před sebou. Následuje prostý popis výjevu, který se přichozímu na několik málo vteřin naskytl.

/Na posteli, opřený o závěj polštářů, zahlédl a poznal stín muže, kterého se obávala celá Francie a jehož jen málo lidí mělo rádo. Velký kardinál byl obklopen lékaři v černém, kteří byli podle všeho zaujati více řečmi, které spolu vedli, než jeho osobou, nějaký klerik mu občas otřel rty, na nichž se při každém slabounkém zakašlání pokaždé objevila narudlá pěna. Pod pokrývkami bylo možno tušit namáhavý dech opotřebovaného těla, z kamizoly trčela ruka a svírala krucifix. Klerik se zničehonic rozvzlykal. Richelieu ztěžka otočil hlavu, pokusil se o úsměv a zamumlal: „To jste si myslel, že jsem nesmrtelný?“¹³²

Popisovaná scéna působí autenticky. Umírající ministr je již jen stínem svého někdejšího já, stojí již stranou rozhodování, kterého se ujímá jeho nástupce, kardinál Mazarin.

Přestože se kardinál v románu objeví jen jednou, spoluvytváří jeho postava historické pozadí románového děje.

¹³² ECO, Umberto. *Ostrov včerejšího dne*. přeložil Zdeněk Frýbort. Praha: Simon and Simon Publishers, 1996. ISBN 80-85637-27-8. S. 153

4.2 *Dědictví otců*: Rehabilitovaný politik

Pod tímto souhrnným názvem je znám český překlad třináctidílné ságy Roberta Merla, psané v rozmezí let 1977-2003. První část cyklu, v originále *Fortune de France*, tvoří šest románů psaných mezi léty 1977 až 1984. První díl vyšel roku 1983 v překladu Miroslava Drápala. Druhá, novější část ságy, sedm knih psaných mezi léty 1991-2003, pojednává o době vlády Ludvíka XIII. a postihuje i mocenský vzestup jeho prvního ministra. První díl, *Ples u vévodkyně*¹³³, vyšel v českém překladu v roce 1996. Následovaly romány: *Mladičský král*¹³⁴, *Růže života*¹³⁵, *Lilie a purpur*¹³⁶, *Sláva a úskalí*¹³⁷, *Spiknutí a úklady*¹³⁸, *Meč a lásky*¹³⁹.

Druhá část ságy tvoří historickou fresku Francie první poloviny 17. století. Jednotlivé romány ve formě fiktivních pamětí, které retrospektivně vypráví přímý účastník událostí, rytíř Petr Emanuel ze Sioraku. Přímý vypravěč užívá ich-formu. Vyprávění je archaicky stylizováno, vypravěč promlouvá k fiktivní projektované postavě, „spanilé čtenářce“, které pomáhá lépe se v ději orientovat. Tato vypravěčská forma, typická pro mravoučnou literaturu 18. století, navozuje dojem historického dokumentu. Rytíř ze Sioraku je králův stoupenec, stál při něm od mládí a dopomohl mu získat trůn, popisuje tedy děj z jeho hlediska. Přesto podává zasvěcený obraz dobové situace, seznamuje čtenáře se všemi podrobnostmi dobové politiky. Snaží se o podání nestranného svědectví. Kardinál Richelieu stál v prvních dvou románech (*Ples u vévodkyně*, *Mladičský král*) mimo královu stranu, byl politikem Marie Medici. Když se ale jeho politika sloučí se zájmy krále, stane se uznávaným ministrem, připojí se i on mezi osobnosti, kterým je rytíř ze Sioraku oddán. Richelieu tak zejména v románech *Sláva a úskalí* a *Lilie a Purpur* již stojí na „straně dobra“.

¹³³ MERLE, Robert. *Ples u vévodkyně*. přeložila Kateřina Vinšová. Praha: Odeon, 1996. ISBN 80-207-0514-7

¹³⁴ MERLE, Robert. *Mladičský král*. přeložila Magdalena Lavalová. Praha: Mladá fronta, 2003. ISBN 80-204-0863-0

¹³⁵ MERLE, Robert. *Růže života*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0818-5

¹³⁶ MERLE, Robert. *Lilie a purpur*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0909-2

¹³⁷ MERLE, Robert. *Sláva a úskalí*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0949-1

¹³⁸ MERLE, Robert. *Spiknutí a úklady*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1180-1

¹³⁹ MERLE, Robert. *Meč a lásky*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2005. ISBN 80-204-1220-4

Vztah krále ke kardinálovi prochází vývojem. Zprvu nedůvěřivý panovník přijímá nového rádce chladně, vidí v něm stále ministra své matky. Brzy ale pozná jeho schopnosti i oddanost vlasti.

*/ (...) Ludvík nepovolal Richelieua do své rady bez vnitřních rozporů způsobených obavami, nedůvěrou a podezřeními: bál se, že ho jeho geniálnost bude tyranizovat. Byla-li tu nějaký tyranie, byla jemná, pokorná, hladivá, přičemž Jeho Veličenstvo bila do očí především jedna skutečnost: kardinálova naprostá oddanost obecnému prospěchu, která byla do jeho titánské dřiny vepsána ohnivými písmeny./*¹⁴⁰

Merlova sága vyvrací negativní obraz kardinála jako uchvatitele moci. Kardinál je postavou kladnou, je idealizován, zpodobněn jako muž, oddaný jen službě vyšším cílům. Jeho negativní stránky jsou potlačeny, nebo banalizovány. Tato částečná neobjektivnost byla nezbytná pro rehabilitaci této historické osobnosti. Kdyby autor vycházel věrně z historických pramenů a poskytl stejný prostor dobrým i špatným stránkám kardinálovy povahy, nevynikla by dostatečně jeho kladná úloha. Společně s kardinálem dochází i k ospravedlnění dějinné úlohy Ludvíka XIII. Král a kardinál panují ve vzájemné shodě. Vypravěč přirovnává jejich vztah k vztahu otce a syna, nelíčí krále jako zoufalce, který se cítí vlivem vlastního ministra zastíněn. Ani kardinálova oddanost králi není v díle zpochybňována, naopak.

*/Než přišlo mi, že kardinálově takřka posvátné úctě k vládci pomazanému svatým olejem již odpovídala i nevyjádřená uctivost mladého krále, oslněného a podmaněného moudrostí, zkušeností a věděním toho staršího./*¹⁴¹

I další postavy kardinála respektují, spojenci jej obdivují, protivníci se jej obávají. Otec Josef je jeho věrným podporovatelem, jejich vztah je přátelský.

Kardinál je definován zejména svými činy. Sledujeme jeho politické výsledky, vzestup i vrcholnou kariéru. Některé scény, popisující jeho soukromí, nám ale umožňují vytvořit si představu o jeho osobnosti. S podřízenými jedná vlídně, chová se zdvořile, působí skromně, je vděčný za rady a názory jiných.

*/Když jsme vešli, přerušil kardinál četbu tlustého spisu, který držel v ruce, usmál se na nás a pozdravil pokynutím ruky, (...)/*¹⁴²

Na postavu kardinála je nahlíženo z perspektivy hlavních hrdinů, což jej staví do příznivého světla. Kardinálovův obraz je kladný, jeho postava je demytizována, jeho pověst očišťována. Z pohledu rytíře je Richelieu dobrý člověk, velký muž a diplomat, hodný obdivu.

¹⁴⁰ MERLE, Robert. *Lilie a purpur*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0909-2. S. 96

¹⁴¹ MERLE, pozn. 140. S. 129

¹⁴² MERLE, pozn. 140. S. 208

4.3 Meče kardinála de Richelieu: Ochránce státu

Historickou fantasy francouzského spisovatele Pierra Pevela, *Les Lames du Cardinal*, z roku 2007, přeložila do češtiny Dana Melanová. Vydal Albatros V Praze 2009. Jedná se o první díl dobrodružné ságy, jejíž druhá část zatím nebyla do češtiny přeložena.

Děj se odehrává ve Francii roku 1633. Dílo kombinuje reálné a fantastické prvky. V knize vystupují postavy podle reálných osobností, autor vychází i z dějinných souvislostí, přestože tato historie je alternativní. Francie je ve válce s protestanty, zmíněno je obléhání La Rochelle, které ale na rozdíl od skutečné historické události nedopadlo pro kardinála vítězně, ale vzbouřené město se stalo protestantskou republikou. Fantastická zápletka v podobě boje proti tajemnému bratrstvu doplněná existencí draků a čarodějů tak stojí na částečně reálných historických základech.

Kardinál Richelieu vystupuje jako ochránce státu, který do boje s nebezpečným spolkem posílá svou skupinu bojovníků. Představuje stabilní bod, chráníci Francii. Jeho postava je statická, neopouští prostory svého paláce, přesto vše ovládá a řídí svými rozkazy.

V jeho popisu nenalzáme negativní prvky.

*/Ruka držící pero byla jemná, hubená a bledá, písmo, které z pod něj vycházelo, elegantní, sevřené, nervní, ale ovládané, bez škrťů a oprav./*¹⁴³

Jeho postava není záporná, stojí na straně dobra. Sledujeme příběh z jeho perspektivy, zájmy hlavních hrdinů jsou zároveň jeho zájmy. Je zobrazen jako státník oddaný svému poslání - ochraně vlasti. Negativní stránky jeho povahy jsou potlačeny, vidíme jej pouze v roli diplomata, přísného přesto spravedlivého velitele, hodného respektu a úcty.

*/Tvrđilo se, že rozdrťí všechny, kteří se mu postaví na odpor. To byly hodně přehnané řeči a sama Jeho Eminence s oblibou říkala, že nemá jiné nepřátele než nepřátele Francie. Ale s těmi zacházela nelítostně./*¹⁴⁴

Jeho vztah ke králi je téměř harmonický, společná vláda je podpořena vzájemnou úctou a respektem. Král na něj spoléhá.

Nenávist vůči kardinálovi ze strany jeho protivníků je neoprávněná, zapříčiněné buď politickými zájmy, nebo žárlivostí na jeho vliv na krále.

*/Ti nejméně naruživí jen intrikovali ve snaze docílit toho, aby upadl do nemilosti, ale byli i tací, kteří ho chtěli dát docela obyčejně zavraždit./*¹⁴⁵

¹⁴³ PEVEL, Pierre. *Meče kardinála de Richelieu*. přeložila Dana Melanová. Praha: Albatros, 2009. ISBN 978-80-00-02156-0. S. 11

¹⁴⁴ PEVEL, pozn. 143. S. 15

¹⁴⁵ PEVEL, pozn. 143. S. 12

Je zdůrazňována kardinálova ohroženost, jeho garda čítá 60 mužů.

Královna Anna v románu nevystupuje, můžeme ale posoudit vztah k otci Josefovi, rádci a důvěrníkovi. I mezi nimi panuje přátelství a úcta. V knize je jeho mazlíčkem malý dráček, dárek od krále. Ten nahrazuje společníky skutečného kardinála, který miloval kočky. Na jeho vztahu ke zvířeti se projevuje jeho laskavá povaha.

Stejně jako v románech R. Merla je i v knize *Meče kardinála de Richelieu* postava kardinála idealizována. Richelieu je zobrazen jako velká osobnost, dobrý člověk, který je plně oddaný službě své vlasti.

4.4 *Rudá sfinga*: Oslava génia

Alexander Dumas napsal v roce 1865 román *Hrabě de Moret*, který vycházel pod tímto názvem jako román na pokračování v časopise *Les Nouvelles*.¹⁴⁶ Název *Rudá sfinga*, podle názvu jedné z kapitol románu, dali knize až vydavatelé v roce 1946, podle postavy, o které kniha pojednává nejvíce.¹⁴⁷ První české vydání románu pochází až z roku 2009, kdy jej v překladu Dany Melanové vydává nakladatelství Baronet v Praze.

Román se odehrává ve Francii 17. století, za vlády Ludvíka XIII.. Časově navazuje na konec románu *Tři mušketýři*, který končí dobytím města La Rochelle v roce 1628. *Rudá sfinga* ale není pokračování *Tří mušketýřů*, je jejím protějškem¹⁴⁸. Podle Radu Portocala, autora předmluvy francouzského vydání z roku 2008, která byla zařazena i do textu prvního českého vydání, bylo Dumasovou snahou podchytit dějinné souvislosti z několika hledisek. Romány *Tři mušketýři* a *Rudá sfinga* tvoří dějinnou fresku vlády Ludvíka XIII., fresku doby složité, nejednoznačné. Každá strana vnímala události jinak, jinak je vnímá dnešní čtenář s odstupem několika staletí. První román sleduje dění z hlediska mušketýřů, šlechticů, nezapojených přímo do vyšších politických zájmů. *Rudá sfinga* popisuje události z perspektivy hlavního tvůrce francouzské politiky, kardinála Richelieu. Z tohoto hlediska se nám jeho role jeví pozitivně, jako velký státník i jako člověk se hoden obdivu.

Na rozdíl od *Tří mušketýřů* je román méně dějový, počet odboček, seznamujících čtenáře s dobovým politickým kontextem, je větší. Sledujeme zákulisí státní politiky, děj se více opírá o dějinné události.

¹⁴⁶ PORTOCALA, Radu: *Předmluva*. In. *Rudá Sfinga*. přeložila Dana Melanová. Praha: Baronet, 2009. ISBN 978-80-7384-211-6. S. 9

¹⁴⁷ PORTOCALA, pozn. 146. S. 14

¹⁴⁸ PORTOCALA, pozn. 146. S. 11-13

Autorský vypravěč hodnotí roli kardinála v kapitole *Rudá sfinga*. Zamýšlí se nad malbou od Philippa de Champaigne, který byl dvorním malířem kardinála Richelieu, a promlouvá ke čtenáři.

/Pozorně si prostudujte tento portrét, vy, kdo chcete po dvou a půl století vzkřísit tohoto slavného mrtvého muže a učinit si představu o fyzické i morální podobě velkého génia, pomlouvaného svými současníky, zanedbávaného a skoro zapomenutého v následujícím století, génia, jenž našel až dvě stě let po své smrti místo na výsluní, na něž má právo./¹⁴⁹

Podle portrétu vyvozuje osobnost muže, který vládl Francii. Jeho význam vyzvedá a obdivuje. */Na obraze je však něco nepopíratelného: zobrazuje ducha a inteligenci, ale to je vše. Žádné srdce, žádné city, naštěstí pro Francii./¹⁵⁰*

Francie v době Ludvíka XIII. potřebovala pevnou ruku, „strašlivý automat“ bez emocí, jak jej charakterizuje vypravěč. Přesto následující kapitoly toto úvodní shrnutí vyvracejí. Kromě přísného politika, zobrazuje román i lidské stránky velkého ministra, odsunutého do soukromí.

/(...) na povadlé tváři se objevil úsměv a z hrudi mu vyšel úlevný povzdech. Vztáhl k mladé ženě obě paže se slovy: „Ach, jen pojďte, Marie, pojďte.“ Mladá žena nepotřebovala toto povzbuzení, neboť už k němu sama přicházela s kouzelným úsměvem na tváři./¹⁵¹

Vztah ke své neteři, která je pro něj jedním z mála důvěrných lidí, je důkazem lidskosti „nelidského“ ministra. V textu jsou rozlišeny dvě sféry kardinálový povahy: veřejná - přísná a nemilosrdná, přesto spravedlivá tvář, a soukromá, plná lásky a pochopení, vyhrazená ale pouze pro malou hrstku vyvolených.

Jako v jednom z mála literárních děl není kardinál Richelieu postavou statickou. Pozoruhodná je scéna, ve které je osobně přítomen záchraně zadržené šlechtičny. Je zděšen jejím osudem, poskytuje jí pomoc a ochranu.

Jeho ješitnost je v díle zobrazena s nadsázkou, jako jedna ze slabostí velikána. Při tvorbě své divadelní hry je ostatním básníkům jasné, že nesmějí přesáhnout génia svého mecenáše.

Dumas vzdává tímto románem poctu velkému státníkovi, jako velké osobě Francouzských dějin.

¹⁴⁹ DUMAS, Alexandre. *Rudá sfinga*. přeložila Dana Melanová. Praha: Baronet, 2009. ISBN 80-7384-211-6. S. 125

¹⁵⁰ DUMAS, pozn. 149. S. 125

¹⁵¹ DUMAS, pozn. 149. S. 129

4.5 Další literatura

V roce 2000 vytvořili členové ochotnického divadelního spolku ÚNOS parodii na román *Tři mušketýři*, nazvanou *Pí mušketýřů*.¹⁵² Autory scénáře jsou Petr Rálek a Jiří Martinčík. Hra je dosud v repertoáru divadla, záznam představení a text scénáře je zveřejněn na webových stránkách spolku. Dumasova zápletka je doplněna aktuálními prvky, komickými a hudebními scénkami. Jako každá parodie vychází i *Pí mušketýřů* z předpokladu, že zesměšňovaná látka je divákům dobře známá. Charaktery jednotlivých postav jsou zjednodušené, karikované. Král se nudí, královna myslí jen na svého milence, ze tři mušketýřů jsou alkoholici, podobně jako z kardinála, přejmenovaného na Rašelijé. Jeho role intrikána je komická.

*/Ludvík XIII.: Ode dneška přesouváme naše zvědy pod kardinálův rozpočet./*¹⁵³

Ač obávaným manipulátorem, „je zlý“, jak o sobě sám prohlašuje, přitom ale věčně opilý a jeho překombinované intriky se nikdy nezdaří.

*/Mylady: Jedenáct hodin a už jste zase na mol, vaše eminence. Rašelijé: Střízlivej bych to tady nepřežil. Ten parchant Portos mi zapíchl nejlepšího tajného zvěda. Sice omylem, ale o to větší má teď ze mě ta chamrat' mušketýřská legraci./*¹⁵⁴

Rašelijé je parodií na intelektuální zlo, sobeckého geniálního zločince, který osnuje své absurdní plány v klidu pracovny, jejich plněním pověřuje své podřízené a svaluje na ně neúspěch.

*/Rašelijé: Můj génus je obklopen bandou tupců a ignorantů./*¹⁵⁵

Tento text vychází z obecného povědomí o postavě kardinála Richelieu, jeho role intrikána je zlehčována a zesměšňována. Jeho charakter vychází ze zjednodušených schémat vytvořených filmem, který velkou měrou ovlivňuje současnou populární kulturu.

V roce 2010 vychází zjednodušená dětská komiksová verze Dumasova románu. *Tři mušketýři*¹⁵⁶ Petra Koplá se původní předlohy drží jen volně, zápletka je zjednodušená, příběh je doplněn humornými vsuvkami. Z kardinála se stal sice důstojný, ale přemoudřelý intrikán. S podřízenými jedná povýšeně, dává najevo svou převahu, před králem je úslužný. Na konci ale uznává svou porážku, není pomstychtivý. Ač zjednodušený, zachovává si i Koplův kardinál neutrálnost kardinála Dumasova.

¹⁵² RÁLEK, Petr, MARTINČÍK, Jiří. *Pí mušketýřů* [online]. [cit. 7.6.2013]. Dostupný z: <http://www.divadlounos.cz/pim/scenar_PIM.pdf>

¹⁵³ RÁLEK, pozn. 155. S.3

¹⁵⁴ RÁLEK, pozn. 155. S. 4

¹⁵⁵ RÁLEK, pozn. 155. S.12

¹⁵⁶ KOPL, Petr. *Tři mušketýři* [komiksově zpracování]. Praha: Fragment, 2010. ISBN 80-253-1109-7

Fenoménem současnosti jsou romány s upířskou tematikou. V jednom z nich, v románu *Soumrak*¹⁵⁷ ze série *Upíří deníky*, je zmíněn i kardinál Richelieu. Je připomenut v souvislosti s Annou Rakouskou, jejímž milencem údajně byl.

!“(…) Říkalo se, že jejím milencem byl kardinál Richelieu.“ „Není to ten zlý kardinál ze Třech mušketýrů?“ „Ano, ale pravděpodobně nebyl tak zlý, jak ho tam zpodobnili, a rozhodně to byl schopný politik. A, jak někteří říkají, skutečný otec Ludvíka (...)“¹⁵⁸

Postava románu odkazuje na zažitou představu Richelieua, jako královnina milence a pravého otce Krále slunce. Připomeňme, že tuto tradici rozvíjí román *Klúč od komnaty*, kterému jsme se věnovali v předchozí části. Reakce druhé z postav představuje povrchní negativní vnímání kardinála. V poslední promluvě se mísí povědomí historické skutečnosti a legendy.

4.6 Shrnutí

U současných překladových děl s postavou kardinála Richelieu převládá jeho pozitivní obraz. Dochází k přehodnocování jeho dějinné úlohy, odpoutání se od negativních stereotypů, spojených s jeho osobou. Už není prvoplánovým padouchem, ale komplexní osobností. Moderní díla, vzniklá v době po roce 1989 (U. Eco, R. Merle, P. Pevél), přinášejí obraz kardinála jako historické osobnosti, jejíž význam rehabilitují. Téměř po sto padesáti letech od sepsání vychází v českém překladu i Dumasův román *Rudá sfinga*, jehož je Richelieu ústřední postavou. V původní české tvorbě zaznamenáváme parodické tendence, zesměšňující zažitý obraz kardinála jako intrikána.

¹⁵⁷ SMITH, J.L. *Soumrak*. přeložila Lucie Schurerová. Praha:Fragment, 2011. ISBN 80-253-1083-0

¹⁵⁸ SMITH, pozn. 153. S. 213

IV. Obraz kardinála Richelieu v současné české společnosti

Abychom si vytvořili objektivní představu o povědomí o postavě kardinála Richelieu, jak je vnímán v současné české společnosti, bylo nezbytné provést dotazníkový výzkum, jehož výsledky zde předkládáme.

1. Vyhodnocení výsledků dotazníku

Dotazovaní určili svůj věk, pohlaví a následně zodpovídali tyto otázky:

Kardinál Richelieu

1) Říká vám toto jméno něco?

ano - ne

2) Odkud jej znáte?

literatura – film – historie – vyprávění - jiné

3) Je to podle vás:

francouzský státník – literární postava podle skutečné události - zcela smyšlená literární postava

4) Vnímáte tuto osobu jako:

kladnou - spíše kladnou – neutrální - spíše zápornou – zápornou - extrémního padoucha

5) Jaký přívlastek se pro něj nejvíce hodí?

vzdělaný – chytrý – lakomý – ješitný – intrikánský – lstivý - jiné

6) Setkáváte se s tímto jménem:

často – občas – výjimečně - nebýt tohoto dotazníku tak vůbec

U otázek 2,3,5 bylo možné zaškrtnout více odpovědí. Procentuální přepočty vycházejí z celku kladně zodpovězených dotazníků.

Ve volbě dotazovaných jsme se pokoušeli o zahrnutí širokého spektra populace. Mezi dotazovanými byly rovnoměrně zastoupeni muži i ženy, dosaženého vzdělání od základního po vysokoškolské. Nejmladšímu dotazovanému bylo 13 let, nejstaršímu pak 76 let.

Pro přehlednost jsme nejprve rozdělili dotazníky do skupin podle pohlaví a věku, na 3 kategorie:

a) 13 - 18 let

b) 19 – 40 let

c) 41 – 76 let

a) Z celkového počtu dotázaných ve věkové skupině do 18ti let zná postavu kardinála 67%.

Z této skupiny zná kardinála Richelieu 59% dotazovaných dívek. Znalost vychází jednoznačně z filmových adaptací (70%), velká část jej zná z hodin dějepisu. Většina si je vědoma jeho spojitosti se skutečnou historickou osobností, přestože nemalá část (23%) jej považuje za zcela smyšlenou literární postavu. Žádná z dotázaných nehodnotí kardinálovu postavu jako kladnou, převládá jeho zařazení mezi neutrální, spíše záporná a záporná. Pro 14% dotazovaných představuje extrémního padoucha. V hodnocení jeho povahy byl jednoznačně určen jako intrikán, následují přívlastky lstivý, chytrý, vzdělaný, ješitný. Za lakomého nebyl označen. S postavou kardinála Richelieu se dotazovaní setkávají výjimečně. Mezi chlapci je znalost kardinála celých 81%. I v tomto případě je majoritně znám z filmů (74%), v menší míře pak z dějin a literatury. Kolem 42% dotazovaných jej vnímá jako liter. postavu podle skutečné osobnosti, pro 29% je ale postavou smyšlenou. Jeho role není tak jednoznačná, jako u dívek. Přebývá sice negativní zařazení, nejčastěji byl označen za extrémního padoucha, ale 13% jej vnímá jako postavu kladnou. Je označen i jako „lišák“. Povahově je vnímán jako lstivý (40%), chytrý, vzdělaný, intrikánský, lakomý a ješitný. S postavou se setkávají jen výjimečně.

Nejmladší generace je s postavou obeznámena, přestože v porovnání se staršími generacemi je četnost neznalosti nejvyšší. Odpovědi ale vykazují nejistotu a nejednoznačnost v zařazení této postavy. Znalost u této skupiny vychází převážně z filmových adaptací, se kterými se pojí i výsledné negativní povědomí o postavě. Přesto je znám z hodin dějepisu i jako francouzský politik.

b) Ve skupině 19 – 40 let zná postavu kardinála 87% dotazovaných.

V této kategorii zná Kardinála Richelieu 86% žen a to největší měrou z filmových adaptací (84%), následuje historie, kterou rovněž uvádí 64% a literatura (52%). Většina jej vnímá jako francouzského státníka (66%) a literární postavu podle skutečné osobnosti. Nikdo jej neoznačil za smyšlenou postavu. Je pokládán za spíše zápornou postavu (48%), za kladnou ani extrémně zápornou jej neoznačil nikdo. Je vnímán jako intrikán (64%), vzdělaný, chytrý, lstivý. Většina dotazovaných žen se s touto postavou setkává občas, výjimečně.

Z mužů zná tuto postavu 89% dotázaných. Všichni znají postavu kardinála Richelieu z filmů, stejněměrně je zastoupena i literatura a historie. Nikdo jej neoznačil za smyšlenou literární postavu. V hodnocení povahy jsou zastoupeny všechny možnosti, převládá ale

zařazení mezi spíše záporné postavy (60%). Všichni dotazovaní jej označují jako intrikána, nově jsou uvedeny přívlastky jako: nedotknutelný, manipulátor, vlastenec, vlivný, mocný. S touto postavou se setkávají občas.

Mezi lidmi střední generace rovněž převládá povědomí o této postavě, vytvořené na základě filmových ztvárnění. Literatura a historie jsou rovněž výrazně zastoupeny. Nikdo z dotázaných neurčil kardinála jako zcela smyšlenou postavu. V souvislosti s jeho postavou se jednoznačně vyprofiloval přívlastek intrikán.

c) Ve věkové kategorii 41-76 let zná postavu kardinála Richelieu 95% dotazovaných.

Mezi ženami byla znalost kardinála 96%. Film byl opět označen jako hlavní zdroj (82%), následovaly literatura a historie. Richelieu je z 60% vnímán jako literární postava podle skutečné osobnosti, převládá záporné hodnocení – spíše záporná 30%, extrémní padouch 22%. Celých 83% definuje kardinála jako intrikána, následuje přívlastek vzdělaný, chytrý, lstivý. S touto postavou se ženy této skupiny setkávají občas, výjimečně.

Znalost kardinála mezi muži činí 94%. Z nich 88% uvádí, že kardinála zná z filmu, následuje historie a literatura. Jako literární postavu podle skutečné události jej vnímá 53% dotázaných. Je vnímán negativně, jako zápornou postavu jej určilo 41%, za extrémního padoucha 41%. Charakterizuje jej 82% přívlastkem intrikán, následuje lstivý a chytrý. S postavou se muži této kategorie setkávají spíše výjimečně.

I v tomto případě je film určujícím zdrojem povědomí o kardinálově postavě. Dominuje záporné hodnocení, přívlastek intrikán je i v tomto případě pevně vymezen.

Z celkového počtu dvou set dotazovaných znalo postavu kardinála 76%, tedy 152 osob. Zbýlých 24% dotazovaných uvedlo, že postavu neznají, a ve vyplňování nepokračovali.

Ze 152 plně zodpovězených dotazníků jsme získali následující informace:

Nejčastěji je kardinál Richelieu znám z filmů – 81,5% (124 osob, 62% z 200)

Kardinála jako literární postavu podle skutečné osobnosti uvádí 50% (76 osob, 38% z 200).

Jeho postava je vnímána negativně, spíše zápornou jej určilo 32% (48 osob, 24% z 200),

za zápornou 25% (38 osob, 19% z 200), za extrémního padoucha 19% (29 osob, 15% z 200)

dotazovaných. Jako intrikána jej vnímá 55% (84 osob, 42% z 200) dotázaných.

S touto postavou se většina setkává jen výjimečně.

ZÁVĚR

V úvodu práce jsme si stanovili několik cílů. Primárně bylo naším záměrem zmapovat způsoby zobrazování kardinála Richelieu v literatuře, charakterizovat společné znaky ve vymezených obdobích a vysledovat vývoj, jakým prošel obraz kardinála od pol. 19. století do současnosti.

V literatuře 19. století jednoznačně převládá negativní zobrazení kardinála Richelieu. Romantismus vytvořil z kardinála, představitele církve a bezohledné politiky, protipól dobra, jak je tomu např. v románu *Cinq Mars* od A. Vigny. Tato tendence, oproštěna od symbolických významů, přechází i do triviální literatury. V dobrodružné literatuře, např. v románu *Kardinál Richelieu* od R.P. Rainsforda, byl jeho charakter oploštěn a přizpůsoben jednoduchému ději. V románu *Tři mušketýři* od A. Dumase je kardinálova role sice neutrální, ale nahlížena z perspektivy jeho protivníků. Kardinál je proto i zde vnímán jako postava záporná.

V literatuře první poloviny 20. století převládá vyobrazení kardinála jako intrikujícího politika, jehož role je neutrální. Kromě variací na Dumasovy romány, *D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac* od P. Févala, se nově se objevují texty s určitou hodnotou historiografickou. Výbor z pamětí kardinála de Retz, *Z dob mušketýrů*, přináší historické svědectví, které je ale neúplné, jednostranné a subjektivní. V literatuře faktu, životopisu *Šedá eminence* od A. Huxleye, nacházíme celkový, přestože negující obraz prvního ministra.

V literatuře druhé poloviny 20. století převládá negativní zobrazení. Obě díla vydaná v 50. letech, zobrazují kardinála jako nepřítel, tyrana, proti kterému se formuje odpor. Je zřejmá souvislost s angažovaností literatury v době socialismu, ostře polarizující dobro a zlo po vzoru socialistického realismu. Charaktery jsou zjednodušeny na minimum, role jsou jasně určeny. Původní česká Nezvalova komedie pracuje se zjednodušeným dějem, ve kterém je kardinál zobrazen jako třídní nepřítel. Této tendenci odpovídá i dílo francouzského romantismu, hra V. Huga, *Marion de Lorme*, kde je kardinál rovněž zachycen jednostranně jako společný nepřítel. Další vybrané dílo bylo vydáno až v 70. letech, kdy už nebyla angažovanost literatury závazná. Román *Klúč od komnaty* je prvním dílem na našem území, ve kterém vystupuje kardinál jako kladná postava, byť nejednoznačná. Román zobrazuje postavu kardinála objektivně, bez hodnocení.

V literatuře po roce 1989 je postava kardinála zobrazována jako kladná nebo neutrální. Literatura posledních let rehabilituje kardinálovu pověst. Poprvé vychází román *Rudá sfinga* od A. Dumase, ve kterém je kardinál hlavní postavou, z jejíž perspektivy nahlížíme celý děj.

V historických románech U. Eca a R. Merla je vyzvedán jako geniální státník, je zdůrazňována jeho pozitivní dějinná úloha. Zažité stereotypy vzniklé kolem jeho postavy jsou parodovány v amatérské divadelní hře Pí mušketýrů.

Dále bylo naším cílem zjistit, jaké povědomí panuje o postavě kardinála Richelieu v současné společnosti.

Z dotazníkové ankety vyplývá, že kardinál Richelieu je většinou společností vnímán jako intrikán, převažuje jeho zařazení mezi postavy záporné. Obraz kardinála Richelieu v překladové i původní české literatuře je nejednotný, přestože i zde je převažuje role kardinála jako intrikujícího politika, nemusí se vždy jednat o zápornou postavu. Negativní vnímání kardinála Richelieu v současné české společnosti je tak ovlivněno spíše moderními médii, než literaturou.

Ve srovnání dotazníkových výsledků s výsledky literárních rozborů ale nalezneme shodné prvky.

Z dotazníkové ankety vyplývá, že mladá generace neurčuje jednoznačně jeho roli jako zápornou. Toto zjištění se shoduje s trendem, který jsme vysledovali rozбором současných literárních děl, ve kterých kardinál vystupuje nejčastěji jako státník, historická osobnost.

Starší generace pak oproti tomu jednoznačně definuje kardinála jako intrikána, převládá jeho záporná role. Tento přístup se shoduje v obrazem kardinála ze starších literárních děl.

Mění se tedy čtenářská norma. Starší generace přijímala obraz kardinála z literárních děl, ve kterých byla jeho role negativní (zejména v 50. letech 20. století, kdy byl Richelieu pojímán jako třídní nepřítel) má proto zažitou tuto postavu jako zápornou a spojenou s pojmem intrikán. Oproti tomu nejmladší generace, která přichází do kontaktu převážně s nejnovějšími literárními zpracováními, nemá již zažité negativní zařazení ze starší literatury. Mladí lidé ale vnímají jeho postavu povrchně, nejsou schopni ji jednoznačně charakterizovat, zařadit jí, nerozlišují příliš mezi kardinálem jako historickou osobností a literární postavou. Současná společnost již nedělí kulturu na vysokou a nízkou, příjemce není zvyklý si vybírat, ale pasivně přijímá vše předložené. Převládající vizuální kultura schematizuje, rozměňuje, stírá odlišnosti. Postačuje jí jednoduché rozlišení na „dobré a zlé“. Popularizace, povrchnost, sériovost se pak přenáší i do ostatních kulturních sfér, kde začíná převládat pro svou srozumitelnost a banálnost. Mladá generace, uvyklá na tento způsob příjmu informací z televize a internetu, si pak nevytváří vlastní úsudek, spokojí se s povrchním zhodnocením, ba dokonce nehodnotí vůbec.

I kardinál, který byl v literatuře zastoupen v tolika podobách (byť zejména v linii dobrodružné literatury byla jeho postava zjednodušována) se v současné audiovizuální kultuře stal jenom schematizovanou postavou, bez jedinečných rysů.

Současný čtenář se může setkat se všemi podobami kardinála Richelieu, které zmiňuje tato práce. Můžeme se s ním setkat v roli velkého státníka, nenáviděného tyrana, lstivého manipulátora, dokonce i v roli hrdiny, který je nenáviděn neprávem. Přesto zůstává i v rovině jazykové jeho osoba pevně spojena intrikami a politickými pletichami.

Když byl v roce 2011 ministr financí Miroslav Kalousek označen jako Richelieu, nebylo třeba vysvětlovat, na co autor článku narážel.¹⁵⁹

¹⁵⁹ NIGRIN, Miroslav. *Kalousek a kardinál Richelieu, podobnost čistě náhodná* [článek online]. [cit. 19.6.2013].

Dostupné z: <<http://miroslavnigrin.blog.idnes.cz/c/181461/Kalousek-a-Richelieu-podobnost-ciste-nahodna.html>>

LITERATURA

Primární

ANTOHONY, Evelyn. *Klíč od komnaty*. přeložila Verona Chorváthová. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1972. ISBN neuvedeno

DUMAS, Alexander. *Rudá sfinga*. přeložila Dana Melanová. Praha: Baronet, 2009. ISBN 978-80-7384-211-6

DUMAS, Alexander. *Tři mušketýři* [online]. přeložil V. František Bambas. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1851. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/12704758>>

DUMAS, Alexander. *Tři mušketýři po dvaceti letech I.* [online]. přeložil F. Bohumil Tomsa. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1852. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/12668916>>

ECO, Umberto. *Ostrov včerejšího dne*. 1. vydání-dotisk. přeložil Zdeněk Frýbort. Praha: Simon and Simon Publishers, 1996. ISBN 80-85637-27-8

FÉVAL, Paul. *D'Artagnan kontra Cyrano de Bergerac díl I.-II.* 3. vydání. přeložil Otta Milevský. Praha: Ivo Železný, 1991. ISBN 80-7116-036-9

FÉVAL, Paul, LASSEZ, M. *D'Artagnan contra Cyrano de Bergerac III., IV.* přeložil Ota Milevský. Praha: Šolc a Šimáček. 1929. ISBN neuvedeno

HUGO, Viktor. *Chrám matky boží v Paříži*. přeložila Milena Tomášková. Praha: Odeon, 1968. ISBN neuvedeno

HUXLEY, Aldous. *Šedá eminence*. přeložil Zdeněk Urbánek. Praha: Václav Petr, 1948. ISBN neuvedeno

KONIG, Ewald August. *Zakuklený princ aneb Pařížská náměsíčnice I.,II.* [online]. přeložil V. František Bambas. Praha: Zikmund Besinger, 1873. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013].

Dostupné z: <<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/11988852>>

<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/11989141>>

KOPL, Petr. *Tři mušketýři* [komiksová verze]. Praha: Fragment, 2010. ISBN 80-253-1109-7

MERLE, Robert. *Lilie a Purpur*. přeložily Jarmila Fialová, Marie Janů. Praha: Mladá fronta. 2002. ISBN 80-204-0909-2

MERLE, Robert. *Meč a lásky*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha, Mladá fronta. 2005. ISBN 80-204-1220-4

MERLE, Robert. *Mladičkový král*. přeložila Magdalena Lavalová. Praha: Mladá fronta. 2003. ISBN 80-204-0863-0

MERLE, Robert. *Ples u vévodkyně*. přeložila Kateřina Vinšová. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-207-0514-7

MERLE, Robert. *Růže života*. přeložily Jarmila Fialová, Marie Janů. Praha, Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0818-5

MERLE, Robert. *Sláva a úskalí*. přeložily Jarmila Fialová, Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0949-1

MERLE, Robert. *Spiknutí a úklady*. přeložily Jarmila Fialová a Marie Janů. Praha: Mladá fronta, 2004. ISBN 80-204-1180-1

NEZVAL, Vítězslav. *Tři mušketýři*. Praha: Československý spisovatel, 1953. ISBN neuvedeno

NIGRIN, Miroslav. *Kalousek a kardinál Richelieu, podobnost čistě náhodná* [článek online]. [cit. 19.6.2013]. Dostupné z: <<http://miroslavnigrin.blog.idnes.cz/c/181461/Kalousek-a-Richelieu-podobnost-ciste-nahodna.html>>

PEVEL, Pierre. *Meče kardinála de Richelieu*. přeložila Dana Melanová. Praha: Albatros, 2009. ISBN 978-80-00-02156-0

RAINSFORD, R. P. James. *Kardinál Richelieu* [online]. přeložil V. František Bambas. Praha. 1852. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z:
<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/183677>>

RÁLEK, Petr, MARTINČÍK, Jiří. *Pí mušketýrů* [online]. [cit. 7.6.2013]. Dostupný z:
<http://www.divadlounos.cz/pim/scenar_PIM.pdf>

RETZ, Paul. *Z dob mušketýrů*. přeložil Jaromír Fiala. Praha: Julius Albert. 1929. ISBN neuvedeno

ROSTAND, Edmond. *Cyrano z Bergeracu* [online]. přeložil Jaroslav Vrchlický. Praha: J. Otto, 1899. ISBN neuvedeno. [cit. 15.6.2013]. Dostupné z:
<<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/21690734>>

SMITHOVÁ, J.L. *Soumrak*. přeložila Lucie Schurerová. Praha: Fragment, 2011. ISBN 80-253-1083-0

VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. 3. vydání. Praha: Paseka, 1990. ISBN 80-85192-00-4

VIGNY, Alfred de. *Markýz Cinq-Mars*. přeložil František Jelínek. Praha: Oldřich Petr, 1926. ISBN neuvedeno

VIGNY, Alfred de. *Spiknutí proti kardinálovi*. přel. J.Č. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1913. ISBN neuvedeno

Sekundární

BELLOC, Hilaire. *Kardinál Richelieu*. přeložil Timotheus Vodička. Praha: Melantrich, 1933. ISBN neuvedeno.

BORDONOVE, Georges. *Ludvík XIII. Spravedlivý: král Tří mušketýrů*. přeložila Jitka Matějů. Praha: Brána, 2001. ISBN 80-7243-119-6

- CURTIUS, Robert Ernst. *Evropská literatura a latinský středověk*. přeložili J. Pelán, J. Stromšík, I. Zachová. Praha: Triáda, 1998. ISBN 80-86138-07-0
- ECO, Umberto. *Skeptikové a těšitelé*. přeložil Zdeněk Frýbort. Praha: Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0472-9
- FORST, Vladimír a kol. *Lexikon české literatury*. Praha: Academia, 1985. ISBN neuvedeno
- HODROVÁ, Daniela. *Na okraji chaosu: poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst, 2001. ISBN 80-7215-140-1
- HODROVÁ, Daniela. *Hledání románu*. Praha: Československý spisovatel, 1989. ISBN neuvedeno
- JEDLIČKOVÁ, Alice. *Ke komu mluví vypravěč*. Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, 1993. ISBN 80-85778-05-X
- KNECHT, J. Robert. *Richelieu*. přeložila Stanislava Pošustová. Praha-Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-430-1
- KOVAŘÍK, Jiří. *Mušketýr: život a doba hraběte d'Artagnan*. Třebíč: Akcent, 2009. ISBN 80-7268-634-6
- KUDĚLKA, Viktor. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 1983. ISBN neuvedeno.
- MAUROIS, André. *Dějiny Francie*. přeložil Miroslav Drozd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-098-4
- MICHELET, Jules. *Rekové a rebelové sladké Francie: výbor z dějin Francie*. přeložil Jiří Pechar. Praha: Odeon, 1974. ISBN neuvedeno
- PORTOCALA, Radu: *Předmluva*. In. *Rudá Sfinga*. přeložila Dana Melanová. Praha: Baronet, 2009. ISBN 978-80-7384-211-6

POSLEDNÍ, Pert. *Polské literární symboly*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003. ISBN 80-7041-521-5

VÍTKOVÁ, Martina. *Josef Váchal: ve sbírkách Galerie moderního umění v Hradci Králové*. Hradec Králové: Galerie moderního umění v HK, 2006. ISBN 80-85025-54-X

VLAŠÍN, Štěpán a kol. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984. ISBN neuvedeno.

VODIČKA, Felix. *Svět literatury 1. díl*. Praha: SPN, 1967. ISBN neuvedeno

VŠETIČKA, František. *Stavba prózy*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992. ISBN 80-7067-203-X

RESUMÉ

Cardinal Richelieu, a French statesman of the first half of seventeenth century, is even nowadays a famous character. His literary image comes out both from documented historical events and unfounded legends and traditions associated with his personality. Literary fiction then created a character partially based on reality, yet different from its actual model. This work is aiming to record evolution of the Richelieu character in both translated and original czech literature. Our second goal was to map the awareness of Richelieu character in contemporary society.

Literature of the 19th century presents cardinal Richelieu mostly as negative. His character in adventurous literature is simplified and adjusted to the uncomplicated storyline. In *Three Musketeers* by A. Dumas is his role neutral. In the first half of 20th century, he is usually depicted as an intriguing politician, whose role is mostly neutral. The line of adventurous literature continues, newly appears nonfiction. In the literature of 2nd half of the 20th century dominates negative presentation. The commitment of literature in time of socialism is obvious, cardinal Richelieu is approached as an enemy of class. In literature after 1989 is cardinal's character presented as positive or neutral. Most frequently he appears in the role of a statesman. Recent literature rehabilitates his reputation.

The image of cardinal Richelieu in translated and original Czech literatur is not uniform. Although the role of an intriguing politician dominates, it is not always an evil character. The negative view of cardinal Richelieu in contemporary society is influenced more by modern media than literature. The survey shows that cardinal Richelieu is percieved as a plotter, a negative character.

Modern reader can meet many various images of cardinal Richelieu. He is depicted in the role of a magnificent statesman, a cunning manipulator, even in the role of a hero, who is wrongfully hated. Yet still even on the language level his character is tightly joint with intrigues and political scheming. Especially under the impact of film nd TV, his character was simplified. This adapted character is accessible and easily acceptable for majority society and becomes a topos, a simplified image, which works especially on the linguistic level as a synonym for a social fenomenon.